

Державний архів Харківської області

**ХАРКІВСЬКИЙ
АРХІВІСТ
№2
2010 р.**

Харків

УДК 930.25(477.54)
ББК 79.3 (4 УКР-4ХАР)

Редакційна колегія: Л. М. Момот (головний редактор),
к.і.н. Л. М. Юдіна, О. С. Гнезділо, Т. В. Іванська
(відповідальна за випуск), А. Ф. Парамонов,
Т. В. Чернявська, І. В. Шуйський.

Схвалено науково-методичною радою ДАХО
(протокол №1 від 12.01.2011 р.)

З М І С Т

АРХІВНА СПРАВА ТА ДІЛОВОДСТВО

<i>Людмила Момот</i> Про роботу державного архіву області у 2010 році	5
---	---

З ДОСВІДУ РОБОТИ

<i>Лідія Пантелєєва</i> Про вдосконалення системи довідкового апарату в Державному архіві Харківської області.	39
<i>Андрій Кондратьєв</i> Створення архівно-пошукової бази даних «Український мартиролог ХХ ст.» в Державному архіві Харківської області.	44

КРАЄЗНАВСТВО

<i>Ігор Шуйський</i> Недораховані жертви війни (трагічні долі харків'ян, репресованих за політичними мотивами в 1941-1945 роках)	49
<i>Тетяна Величко</i> Понимание «большого» дела	57
<i>Роман Пономаренко</i> Нацистская пропаганда в Харькове в 1941-1943 годах	68

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

<i>Олена Дьякова</i> Колекція документів В. О. Рибалова як джерело для вивчення історії Великої Вітчизняної війни на Харківщині	84
<i>Наталія Пархоменко</i> Архівні джерела з історії окупаційного режиму на території Барвінківщини	91

У СВІТІ НОВИН

<i>Ольга Гнезділо</i> Хроніка архівного життя	93
<i>Олена Сафонова</i> Про публікацію «Родословной книги потомственных дворян Харьковской губернии»	116

ДО ЮВІЛЕЙНИХ ДАТ

<i>Юлія Кожедуб</i> Перелік основних ювілейних та пам'ятних дат, пов'язаних із Харківщиною, на перше півріччя 2011 року	120
<i>Юлія Кожедуб</i> Найбільша документальна скарбниця історії Харківщини (до 130-річчя Державного архіву Харківської області)	128
Відомості про авторів	133

Людмила Момот

Про роботу державного архіву області у 2010 році

Діяльність Держархіву Харківської області упродовж 2010 р. здійснювалась на виконання завдань, передбачених Планом розвитку архівної справи в області на 2010 рік, Планом заходів Держархіву Харківської області щодо здійснення контролю за наявністю, станом і рухом документів НАФ та таких, що підлягають включенню до нього, на 2009-2019 роки, та відповідно до указів Президента України, постанов, розпоряджень та доручень Кабінету Міністрів України, розпоряджень та доручень обласної державної адміністрації, наказів та доручень Держкомітету архівів України, директора держархіву області.

На виконання наказів Держкомархіву України від 29.01.2009 р. № 14 «Про участь державних архівних установ у відзначенні 65-ї річниці визволення України від фашистських загарбників і Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років», від 20.08.2010 р. № 127 «Про участь державних архівних установ України у відзначенні Дня партизанської слави» та доручення від 14.02.2010 р. № 716/06 «Про додаткові заходи щодо відзначення 65-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні» тривали роботи з виявлення документів воєнної тематики та складання їх переліків. Підготовлені переліки документів, виявлених у фондах Держархіву Харківської області, про події на Харківщині у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років, направлено до Управління освіти департаменту з гуманітарних питань Харківської міської ради, Головного управління освіти та науки Харківської обласної державної адміністрації, Харківського історичного музею, Відділення радіомовлення Харківської обласної державної телерадіокомпанії, Харківської гімназії № 178 «Освіта», приватного підприємства «Золоті ворота» (для видання «Альбому партизанської слави українського народу у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.») та

архівних відділів Барвінківської, Вовчанської, Лозівської, Сахновщинської райдержадміністрацій, Архівного відділу Харківської міської ради.

Переліки фотодокументів періоду Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр., які зберігаються у держархіві області, та архівних документів про партизанський рух на Харківщині, направлено депутатській групі «Молоді регіони» для використання при підготовці фотовиставки та альбому «Харків 1941-1943 рр.».

Великобурлуцькій організації ветеранів України направлено ксерокопії документів про громадян Великобурлуцького району Харківської області, нагороджених медалями «За доблесну працю в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.», та перелік до них.

Міжнародній українській спілці учасників війни направлено цифрові копії документів та перелік до них про діяльність партизанських загонів та підпільних груп у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. на території Харківщини.

Цифрові копії документів воєнної тематики направлено також Держкомархіву України для поповнення експозиції «Війна. Документ. Пам'ять» виставки Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років».

Для Харківської обласної державної адміністрації підготовлено перелік дат про визволення 1943 р. військами Радянської армії від німецько-фашистських загарбників населених пунктів по кожному окремому сільському району Харківської області, виявлених за документами та друкованими виданнями держархіву області.

Для 27 районів Харківської області підготовлено та направлено відповідні інформаційні листи про дати визволення 1943 р. військами Радянської армії населених пунктів області.

Начальник відділу інформації та використання документів держархіву області Чернявська Т.В. взяла участь у радіопередачі Відділення радіомовлення Харківської обласної

ТРК «Невідомі висоти», в якій розповіла про документи, що зберігаються в фондах держархіву області та висвітлюють події Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років на Харківщині, та заходи, заплановані держархівом області до 65-річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. Передача вийшла в ефір 8 квітня 2010 р. і викликала жвавий інтерес у слухачів, підтвердженням чого стали неодноразові їх звернення до архіву.

25 жовтня 2010 р. директор держархіву області Момот Л. М. взяла участь у роботі круглого столу, присвяченого 66-річчю визволення України від німецько-фашистських загарбників, організованого Управлінням у справах преси та інформації Харківської обласної державної адміністрації. Робота круглого столу висвітлювалася у прямому ефірі на місцевих телеканалах.

22 жовтня 2010 р. у читальному залі держархіву області проведено читацьку конференцію «Велич подвигу народного», у роботі якої взяли участь викладачі та студенти ВНЗів м. Харків, представники Харківської обласної редакції «Книга Пам'яті України», «Харківського музею Голокосту», Харківського обласного комітету «Дробицький Яр», Харківського історичного музею, ЗМІ. Під час роботи конференції діяла виставка архівних документів «Історія Великої Вітчизняної війни крізь призму архівних документів».

Начальником відділу інформації та використання документів держархіву області Чернявською Т.В. для учнів ліцею № 149 м. Харків проведена тематична година, присвячена 66-річчю визволення України від фашистських загарбників.

З метою ознайомлення громадськості з подіями періоду Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років на Харківщині співробітниками держархіву області підготовлено 7 статей, розміщених на сторінках місцевих газет, та виставки архівних документів і друкованих видань.

2010 р. співробітники держархіву області брали активну участь у наукових конференціях Всеукраїнського та

Міжнародного рівнів, присвячених подіям Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.

2010 р., до 65-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні, на власному веб-сайті держархіву області створено спеціальну тематичну рубрику «До 65-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.», у якій представлено фрагменти виставок «Ця незабута Велика війна» та «Нескорені Харків'яни», що експонувалися у приміщенні держархіву області та приміщенні районної ради Київського району м. Харків. У складі означеної рубрики виокремлено підрубрики: «Переліки документів» (подано переліки документів до вищезазначених виставок та списки колишніх в'язнів концтабору Освенцим (Аушвіц), Республіка Польща, відомості про яких зберігаються в документах Держархіву Харківської області), «Публікації співробітників архіву, присвячені Великій Вітчизняній війні» та «Новини».

На виконання наказу Держкомархіву України від 18.11.2009 р. № 196 «Про участь державних архівних установ у відзначенні в Україні 1025-річчя хрещення Київської Русі» тривала робота з виявлення та вивчення документів релігійної тематики.

Настоятелю Успенського Собору м. Харків, з метою створення експозиції в музеї Собору, направлено добірку ксерокопій документів з історії Успенського Собору та перелік цих документів.

Для місцевої газети «Слобідський край» підготовлено статті: «Розстріляне духовенство» (про репресивні заходи радянської влади, що застосовувалися до священнослужителів) та «З історії Казанської церкви. За документами Державного архіву Харківської області».

25 червня 2010 р. у читальному залі держархіву області відбулася читацька конференція «Історія храмів Харківщини», у якій взяли участь співробітники архіву та користувачі, які працюють у його читальних залах. У рамках роботи конференції працювала виставка архівних документів із даної тематики.

На виконання доручення Держкомархіву України від 06.07.2010р. № 1504/06.1 складено перелік документів на 138 репресованих священиків Української православної церкви, який направлено до Держкомархіву України з метою використання його при створенні електронної бази даних «Мартиролог УПЦ ХХ ст.».

На виконання наказів Держкомархіву України від 28.04.2009 р. № 70 «З оголошення рішення колегії Держкомархіву України від 23.04.2009 р. «Про хід виконання держархівами Указу Президента України від 23 січня 2009р. № 37/2009 «Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні», від 30.12.2009 р. № 230 «Про доповнення наказу Держкомархіву від 28 квітня 2009 р. № 70» та від 11.03.2010 р. № 36 «Про участь державних архівів у виконанні Указу Президента України від 17 лютого 2010 р. № 183 «Про відзначення у 2010 році Дня пам'яті жертв політичних репресій» тривали роботи з виявлення, вивчення та оприлюднення документів за вищезазначеною тематикою; складено перелік архівних документів, що підлягають першочерговому копіюванню для формування електронної бази архівних документів щодо подій, пов'язаних з українським визвольним рухом ХХ сторіччя, політичними репресіями та голодоморами в Україні, який направлено Держкомархіву України.

З метою ознайомлення громадськості з подіями, пов'язаними з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні, співробітники держархіву області підготували низку статей для розміщення на сторінках місцевих газет («Суперечливі часи країни. Як діяв революційний трибунал на Харківщині», «Розстріляне відродження» (про масові репресивні заходи стосовно діячів культури), «Репресоване освітянство») та виставки архівних документів («Жертвам політичних репресій присвячується», «Харківщина 90-х років тому (до 90-річчя подій української

революції 1917- 1921 років), що експонувалися у читальному залі держархіву області.

На виконання наказів Держкомархіву України від 26.06.2009 р. № 111 «Про участь державних архівних установ у виконанні Указу Президента України від 12 червня 2009 р. № 432/2009 «Про додаткові заходи щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні», від 21.12.2009 р. № 220 «На додаток до наказу Держкомархіву України від 26 червня 2009 р. № 111» підготовлено виставки архівних документів «Пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр. присвячується» та друкованих видань «Трагічні події 1932-1933 рр.», що працювали в читальному залі держархіву області. З експозиціями виставок ознайомилися користувачі, що працювали в читальному залі архіву, студенти Харківського радіотехнічного технікуму та Інституту сходознавства та міжнародних відносин «Харківський колегіум». Для студентів вищезазначених закладів провідним спеціалістом відділу інформації та використання документів Ю.А. Кожедуб прочитана лекція про трагічні події 1932-1933 рр. в Україні.

Начальник відділу інформації та використання документів Т.В. Чернявська надала інтерв'ю журналістам Першого каналу Харківського обласного державного радіо про роботу вищезазначених виставок. Інтерв'ю вийшло в ефір 24 листопада в передачі «Новини» та 27 листопада в передачі «Огляд подій тижня».

На виконання доручення Держкомархіву України від 22.12.2009 р. № 2877/06.1 «Стосовно виявлення документів про діяльність українських урядів та їх керівників у різні історичні періоди» тривала відповідна робота з виявлення архівних документів. Цифрові копії найбільш значущих документів та переліки до них направлено до Держкомархіву України для оновлення виставки архівних документів, що працює в будинку Кабінету Міністрів України.

На замовлення Чернігівського центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств,

установ і організацій, який працює над підготовкою циклу документальних фільмів «Європейські традиції міського самоврядування в Україні», держархівом області проведено роботу з виявлення архівних документів про міське самоврядування на Слобожанщині, діяльність міської думи, зокрема, міського голови Дмитра Івановича Багалія. Роботи з фотокопіювання виявлених документів проводилися замовником у читальному залі держархіву області.

Українській кінокомпанії «ТОВ «Феномен Україна», яка працює над створенням художнього фільму про видатного радянського вченого, Нобелівського лауреата Л.Д. Ландау, з метою забезпечення історичної достовірності візуального ряду картин, для фотокопіювання надано зразки документів відділів кадрів 1950-х років.

Для підготовки публікацій про відомого льотчика Мацієвича Л.М. Федеральній службі з нагляду за додержанням законодавства в області охорони культурної спадщини Російської Федерації надано копії документів біографічного характеру.

На виконання наказів Держкомархіву України від 21.12.2009 р. № 221 «Про участь архівних установ у виконанні положень Указу Президента України від 1 грудня 2009 р. № 986 «Про відзначення у 2010 році Дня Соборності України», від 21.12.2009 р. № 219 «Про участь державних архівів у відзначенні річниці подвигу Героїв Крут», від 02.02.2010 р. № 111 «Про участь державних архівів у відзначенні, всебічному вивченні та об'єктивному висвітленні діяльності Українських Січових Стрільців», від 01.06.2010 р. № 77 «Про участь державних архівних установ у відзначенні 20-ї річниці Декларації про державний суверенітет України», від 01.06.2010 р. № 78 «Про участь архівних установ у відзначенні Дня Державного Прапора України та 19-ї річниці незалежності України» за матеріалами ЦДАВО України, ЦДКФФА України ім. Пшеничного, ДНАБ м. Київ, Інституту історії України НАН України, Національного музею історії України та Державного архіву Харківської області підготовлено відповідні виставки

архівних документів, з якими ознайомилися користувачі, що працювали в читальному залі держархіву області, студенти харківських вузів та відвідувачі архіву.

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1152 «Про проведення щорічного Всеукраїнського конкурсу «Кращий державний службовець» держархів області взяв участь у зазначеному конкурсі, за підсумками якого головний спеціаліст відділу інформації та використання документів Плисак Валентина Анатоліївна одержала перемогу у другому турі конкурсу в номінації «Кращий спеціаліст», зайнявши III місце. З нагоди Дня державної служби, 23 червня 2010 р., їй винесена подяка голови Харківської облдержадміністрації за активну участь у щорічному Всеукраїнському конкурсі «Кращий державний службовець» та перемогу у другому турі конкурсу.

Упродовж звітного періоду проведено 23 засідання дирекції, на яких розглянуто підсумки роботи держархіву області у 2009 р. та планування роботи на 2010 р.; про пріоритетні напрями розвитку архівної справи в області; про стан фінансування держархіву області за регіональною та Державною програмами розвитку архівної справи; шляхи вирішення проблеми забезпечення його вільними приміщеннями для розміщення документів НАФ; про стан виконання планів структурних підрозділів держархіву області; про роботу ЕПК; про стан функціонування СУЯ; про надання послуг, про стан виконання позапланових завдань, передбачених дорученнями Державного комітету архівів України; про стан роботи щодо контролю за виконанням документів, роботи з кадрами, про виконавську та трудову дисципліну; про заходи із запобігання проявам та протидії корупції; про результати атестації державних службовців; про стан роботи із зверненнями громадян, проведення на договірних засадах робіт із науково-технічного впорядкування документів тощо.

На виконання річного плану роботи колегії держархіву області на 2010 рік відбулося 6 її засідань (усі розширені), на

яких розглянуто всі 45 із запланованих питань, та 3 позапланово (на виконання доручення Держкомархіву України про проведення тижня охорони праці та роботи зі ЗМІ, Управління державної служби Голодержслужби України в Харківській області про проект «Стратегії Державної кадрової політики України» та одне в порядку контролю: «Про хід виконання рішення колегії Державного архіву Харківської області від 27 квітня 2010 р. «Про результати тематичних та контрольних перевірянь діяльності архівних відділів райдержадміністрацій та міськрад області»).

Із основних питань розглянуто наступні: про підсумки роботи держархіву області та архівних установ області у 2009 р. та завдання на 2010 р., стан роботи щодо контролю за виконанням рішень колегії держархіву області у 2009 р., стан виконання антикорупційного законодавства, виконавської дисципліни, організацію роботи з кадровим резервом та підготовку й проведення підвищення кваліфікації, про діяльність ЕПК, роботу архівних відділів Богодухівської та Чугуївської райдержадміністрацій, КУ «Харківський художній музей»; про стан інформаційного обслуговування користувачів у читальних залах архіву, про стан роботи зі зняття грифів обмеженого доступу до документів, створених за радянських часів, тощо.

Деяким питанням приділялася особлива увага, тому впродовж звітного року їх двічі розглянуто на засіданнях колегії. Серед них: про стан роботи зі зверненнями громадян у держархіві області та архівних відділах райдержадміністрацій і міськрад області, контроль за виконанням документів у держархіві області, надання ним державних послуг, стан виконання держархівом області та місцевими архівними установами області регіональної програми перевіряння наявності та фізичного стану документів НАФ, стан охорони праці та протипожежної безпеки, стан виконавської дисципліни, організація роботи з кадровим резервом, підготовка та проведення підвищення кваліфікації в держархіві області, робота дорадчих органів держархіву області (колегії,

ЕПК, НМР), стан роботи щодо оновлення інформації на власному веб-сайті держархіву області, функціонування Системи управління якістю, стан роботи зі зняття грифів обмеженого доступу до документів, створених за радянських часів тощо.

На колегії також заслухано доповіді 3-х начальників архівних відділів райдержадміністрацій: Чугуївської – Савінову О.О. «Про стан роботи архівного відділу з організаціями списку № 1 та № 2», Богодухівської – Дручинську І.В. «Про роботу Архівного відділу Богодухівської райдержадміністрації», Харківської – Гречишкіну Н.Г. «Про роботу з поліпшення стану діловодства та збереженості документів в Архівному відділі Харківської райдержадміністрації» та 2-х відповідальних за архів установ: КУ «Харківський художній музей» – Юштіну Є.Б. «Про стан організації діловодства та збереженості документів НАФ» і Харківського територіального управління Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку – Грінченко В.М. «Про роботу архіву Харківського територіального управління Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку».

На ім'я заступника голови-керівника апарату Харківської обласної державної адміністрації В.В. Хоми підготовлено 3 доповідні записки: про найактуальнішу проблему Держархіву Харківської області та можливі шляхи її вирішення, про споруду держархіву області по пров. Короленка, 5 та про результати проведення паспортизації архівних відділів райдержадміністрацій та міськрад Харківської області.

Результатом інформування керівництва обласної державної адміністрації про проблемні питання в діяльності держархіву області, перш за все, відсутність вільних площ для приймання документів НАФ та аварійний стан споруди держархіву області по пр. Московський, 7, стали робочі візити до архіву голови обласної державної адміністрації М. М. Добкіна (8 вересня 2010 р.), заступника голови-керівника апарату обласної державної адміністрації В.В. Хоми та

заступника керівника апарату обласної державної адміністрації В. В. Светличного (15 липня 2010 р.).

На виконання доручень, наданих головою обласної державної адміністрації відразу після відвідування держархіву області, в найкоротші строки було створено та розпочала роботу робоча група з розгляду питання можливого передислокування держархіву області в приміщення споруди комунального підприємства «Харківський міський ломбард», розташованої за адресою: м. Харків, вул. Маршала І. С. Конєва; здійснено обстеження цієї будівлі на предмет можливого використання її під архівну установу та підготовлено пропозиції щодо створення обласного комунального підприємства «Трудовий архів». За висновками експертів, вищезазначена споруда, за умови проведення в ній капітального ремонту, пристосована для використання її під архівну установу. На даному етапі вирішується питання фінансування робіт із проведення в ній капітального ремонту.

2010 р. здійснено 1 комплексне (в Архівному відділі Золочівської райдержадміністрації), 8 тематичних – в архівних відділах Барвінківської, Близнюківської, Борівської, Дворічанської, Ізюмської, Первомайської райдержадміністрацій, Ізюмської міськради та в КП «Міський архів», і 4 контрольних перевіряння роботи архівних відділів Краснокутської, Печенізької, Сахновщинської та Шевченківської райдержадміністрацій. Із позапланових здійснено 3 тематичних перевіряння роботи архівних відділів Дворічанської, Ізюмської райдержадміністрації та Ізюмської міськради.

У звітному році проведено 2 семінари тривалістю 7 робочих днів (з 22 лютого по 02 березня 2010 р. та з 23 вересня по 6 жовтня 2010 р.) з підвищення кваліфікації працівників діловодних, архівних установ та експертних служб підприємств, установ та організацій.

У березні та вересні 2010 р. проведено семінари із підвищення кваліфікації працівників місцевих архівних установ з питань стану роботи з архівними підрозділами

підвідомчих підприємств, установ та організацій, перескладання списків № 1, 2, 3, ведення реєстрації звернень громадян, виконання програми перевіряння наявності та фізичного стану документів, та організації роботи архівних відділів з питань ведення облікових документів, плануванню, звітності та роботі ЕК райдержадміністрацій та міськрад Харківської області.

21 травня 2010 р. спеціалісти держархіву області взяли участь у семінарському занятті з підвищення кваліфікації працівників, відповідальних за архів державних районних податкових інспекцій, організованому Архівним відділом Харківської міської ради, з питань складання номенклатури справ.

17 вересня 2010 р. у держархіві області відбулася нарада з керівниками та співробітниками приватних та трудових архівів з питань обліку та приймання документів.

У вересні 2010 р. співробітники відділу формування НАФ та діловодства держархіву області взяли участь у короткотерміновому семінарі з підвищення кваліфікації спеціалістів державних архівів областей України з питань організації роботи з науково-технічною документацією, організованому ЦНТДА України, м. Харків.

14 жовтня 2010 р. в актовому залі Сахновщинської райдержадміністрації відбувся спільний семінар за участю фахівців держархіву області та начальника Архівного відділу Сахновщинської райдержадміністрації, організований керівництвом райдержадміністрації для відповідальних за діловодство та архівні підрозділи установ, підприємств та організацій району за темою: «Особливості складання номенклатури справ та описів та відповідальність, передбачена законодавством України за навмисне пошкодження або недбале зберігання документів НАФ України».

4 листопада 2010 р. проведено семінар-навчання для новопризначених начальників архівних відділів райдержадміністрацій та міськрад області щодо підготовки планово-звітної документації.

Начальник відділу організації та координації архівної справи держархіву області Гнезділо О.С. та провідний спеціаліст Коптева О.С. взяли участь у практичному семінарі «Досвід впровадження інформаційних систем управління регіоном», організованому керівництвом Харківської обласної державної адміністрації, за участю представників кампанії Microsoft Україна.

30 квітня 2010 р., напередодні великого свята – відзначення 65-ї річниці з Дня Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр., у приміщенні держархіву області відбулася зустріч його колективу з ветераном Великої Вітчизняної війни Миколою Степановичем Шестеряковим.

7 жовтня 2010 р. заступник директора держархіву області Л.М. Юдіна взяла участь у навчальному семінарі, організованому Державним комітетом архівів України (м. Київ) для голів експертно-перевірних комісій центральних та галузевих державних архівів, Національної академії наук, Державного архіву в Автономній Республіці Крим, державних архівів областей, міст Києва і Севастополя з питань організації роботи з унікальними документами Національного архівного фонду, де виступила з доповіддю: «Досвід організації роботи з унікальними документами у Держархіві Харківської області».

2010 р. у держархіві області відбулося 2 читацькі конференції: 25 червня на тему: «Історія храмів Харківщини» (до 1025-річчя хрещення Київської Русі); 22 жовтня – на тему: «Велич подвигу народного» (до 65-ї річниці завершення Другої світової війни, 66-ї річниці завершення визволення України від німецько-фашистських загарбників та 65-ї річниці перемоги у Великій Вітчизняній війні).

У роботі конференцій взяли участь співробітники держархіву області, науковці, викладачі та студенти ВНЗів м. Харків, представники громадських організацій, Харківського історичного музею, ЗМІ тощо. Під час роботи конференцій діяли відповідні виставки архівних документів: «З історії храмів Харківщини» та «Історія Великої Вітчизняної війни крізь призму архівних документів».

Одним із пріоритетних напрямів роботи держархіву області залишається забезпечення збереженості документів НАФ.

З метою недопущення втрат документів НАФ та посилення контролю за їх збереженням, 2010 р. внесено деякі зміни до наказу директора держархіву області від 14 січня 2010 р. № 2 «Про посилення персональної відповідальності за збереженість документів НАФ», відповідно до якого за кожним сховищем не тільки закріплено персонально відповідальних осіб за збереженість документів, але й визначено тих, хто у разі відсутності відповідальних, має доступ до архівосховищ і виконує їх функціональні обов'язки. Наприкінці робочого дня всі архівосховища, приміщення, в яких зберігаються тимчасово видані з архівосховищ документи, опечатуються. Ключі від усіх приміщень та архівосховищ передаються на пост охорони. Ключі від архівосховищ опечатуються у колбі.

У робочий час архівосховища замикаються на ключ, ключі від них знаходяться у відповідального за архівосховище. Доступ до архівосховищ здійснюється згідно з інструкцією «Про порядок доступу до архівосховищ», затвердженою наказом директора держархіву області від 16 грудня 2009 р. № 97, в якій зазначено, що доступ до архівосховищ мають відповідальний за архівосховище, або особа, що у разі відсутності відповідального, виконує його функціональні обов'язки, та начальник відділу забезпечення збереженості документів у супроводі відповідального за архівосховище. Інші особи допускаються до архівосховищ у виняткових випадках у супроводі відповідального за архівосховище тільки з дозволу директора держархіву області. Ведеться журнал запису відвідувань архівосховищ працівниками держархіву області і сторонніми особами.

З метою посилення контролю за дотриманням користувачами документами НАФ, у тому разі і працівниками держархіву області, вимог щодо порядку і термінів користування документами та режимів зберігання документів під час користування ними, видано наказ директора держархіву

області від 30 вересня 2010 р. № 77 «Про заходи щодо посилення контролю за збереженістю документів держархіву області», яким передбачено щомісячне перевіряння начальником відділу забезпечення збереженості документів книг видачі документів з архівосховищ.

Однією з основних функцій держархіву області є забезпечення довготривалого збереження документів Національного архівного фонду України.

За звітний період у держархіві області здійснено складну реставрацію 8 307 аркушів справ дорадянського періоду, відремонтовано 46 129 аркушів справ (річні планові показники перевиконано за рахунок зменшення обсягів робіт з виконання палітурних робіт на договірних засадах), 29 м² карт та плакатів.

Оправлено та підшито 1 722 справи.

На виконання Плану заходів Держархіву Харківської області щодо здійснення контролю за наявністю, станом і рухом документів НАФ та таких, що підлягають включенню до нього, на 2009-2019 роки, здійснено перевіряння наявності та фізичного стану 125 249 од. зб., з яких 123 887 од. зб. – документи на паперовій основі та 1 362 од. зб. – фонові документи.

Забезпечення збереженості документів між іншим передбачає створення і дотримання оптимальних умов та режимів їх зберігання. Недотримання температурно-вологісного режиму в сховищах і особливо різкі коливання цих двох показників – основна причина виникнення осередків плісняви та інших мікроорганізмів, які ушкоджують документи. За рекомендацією Держкомітету архівів України, з метою своєчасного виявлення плісеневих грибів і комах, двічі на рік (на початку і наприкінці опалювального сезону) – у квітні і жовтні проводилося вибіркове візуальне обстеження документів та архівосховищ на біоураження. Під час обстеження вибірково переглянуто документи 26 фондів, які налічують 3 164 справи. Фактів біоураження зазначених документів, а також архівосховищ, де вони зберігаються, не виявлено.

У приміщеннях сховищ проводяться санітарно-гігієнічні роботи: вологе прибирання стелажів, шаф та знепилювання картонажів, в'язок з документами. Відповідальними за сховища систематично здійснюється контролювання температурно-вологісного режиму зберігання документів і протипожежного стану архівосховищ.

Страховий фонд документів зберігається територіально відокремлено від оригіналів документів. У сховищі страхового фонду відсутні вікна, воно має штучне освітлення. Для штучного освітлення застосовуються лампи розжарювання в закритих плафонах. Сховище обладнане металевими стелажимами. У приміщенні сховища, з метою виключення можливості появи плісняви та накопичення пилу, підтримується порядок і чистота.

За звітний період до держархіву області надійшло та взято на облік 6 нових фондів та 6 частин фондів управлінської документації, 1 частину фонду особового походження, а саме:

1749 справ управлінської документації: Окружні виборчі комісії територіальних виборчих округів з виборів Президента України, Харківська обласна територіальна виборча комісія по виборах депутатів Харківської обласної ради, Колекція документів про учасників бойових дій на території інших держав у 1962-1989 роках, Державний інститут по проектуванню підприємств залізорудної, марганцевої, флюсової промисловості, вогнетривкої сировини та будівельних матеріалів, ВАТ «Український гірничий інститут по проектуванню підприємств рудної, флюсової промисловості, вогнетривкої сировини та будівельних матеріалів», Український проектний і конструкторський інститут машинобудівельної та верстатостроїтельної промисловості, ВАТ «Український проектно-конструкторський інститут машинобудівельної та верстатостроїтельної промисловості», Представництво Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва у Харківській області та Представництво Ліцензійної палати України у Харківській області;

104 справи з особового складу: Окружні виборчі комісії територіальних виборчих округів з виборів Президента України, Представництво Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва у Харківській області та Представництво Ліцензійної палати України у Харківській області;

61 справа особового походження – документи доктора історичних наук, професора, Заслуженого викладача науки та техніки України Кадеєва Володимира Івановича.

Також прийнято та взято на облік 55 од. обл. та 55 од. зб. фотодокументів, 10 од. обл. та 10 од. зб. фонодокументів, 67 од. обл. та 70 од. зб. кінодокументів, 19 од. обл. та 10 од. зб. відеодокументів.

За програмою «Архівні зібрання України» завершено підготовку відомостей до зведеного каталогу метричних книг, що зберігаються в державних архівах України.

Держархів області приймав активну участь у першому проекті в архівній галузі, у якому використовується технологія колективної роботи через інтернет, – «Український мартиролог». За минулий рік до центральної бази даних працівниками відділу обліку та довідкового апарату архіву введено 7,5 тисяч записів.

Тривали роботи з підготовки описових статей до анотованого реєстру описів дорадянського періоду, у ході яких переглянуто 193144 заголовки справ, та довідково-інформаційного видання «Архівні відділи райдержадміністрацій та міськрад Харківської області. Довідник», роботу над яким планується завершити 2011 р.

У 2010 р. відбулося 11 засідань ЕПК держархіву області, на яких погоджено 25 інструкцій з діловодства, 27 положень про архівний підрозділ (архів), 92 положення про ЕК установ, підприємств та організацій. Також погоджено 179 номенклатур справ підприємств, установ та організацій – джерел комплектування держархіву області та архівних відділів райдержадміністрацій і міськрад області, і 48 номенклатур справ інших підприємств, установ і організацій.

Відділом формування НАФ та діловодства держархіву області здійснено 49 комплексних, 88 тематичних (щодо стану забезпечення збереженості документів НАФ) та 4 контрольних перевіряння роботи архівних підрозділів (архівів) установ, організацій та підприємств списку № 1 – юридичних осіб-джерел формування НАФ, які передають документи на державне зберігання.

28 січня 2010 р., відповідно до Порядку здійснення контролю за дотриманням строків зберігання архівних документів, вимог щодо умов їх зберігання, порядку ведення їх обліку, а також доступу до документів НАФ архівними установами, заснованими фізичними та/або юридичними особами приватного права, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 03 грудня 2007 р. за № 1331/14 598, проведено комплексну перевірку роботи Міжрегіонального комерційного архіву у формі приватного підприємства, за результатами якої у вересні 2010 р. проведена нарада з працівниками приватних та трудових архівів Харкова та області з питань прийому документів на тимчасове зберігання та оформлення облікових документів архіву.

З метою підвищення фахового рівня співробітників, які працюють з документами на підприємствах, в установах та організаціях, 2010 р. проведено 2 семінари тривалістю 7 робочих днів (з 22 лютого по 02 березня та з 23 вересня по 6 жовтня) з підвищення кваліфікації працівників діловодних, архівних установ та експертних служб підприємств, установ та організацій.

Крім того, проведено 2 одноденних семінари: 13 травня 2010 р. для 18 працівників відділів та відповідальних за діловодство Державного підприємства завод «Електроважмаш» з питань складання номенклатури справ, формування справ та основних завдань архівного підрозділу; у вересні 2010 р. для 16 працівників Головного управління економіки Харківської обласної державної адміністрації з питань складання номенклатур справ.

17 вересня 2010 р. проведено нараду з керівниками та співробітниками приватних та трудових архівів з питань обліку та приймання документів.

21 травня 2010 р. спеціалісти держархіву області взяли участь у семінарському занятті з підвищення кваліфікації працівників, відповідальних за архів державних районних податкових інспекцій, організованому Архівним відділом Харківської міської ради, з питань складання номенклатури справ.

У вересні 2010 р. співробітники відділу формування НАФ та діловодства держархіву області взяли участь у короткотерміновому семінарі з підвищення кваліфікації спеціалістів державних архівів областей України з питань організації роботи з науково-технічною документацією, організованому ЦНТДА України, м. Харків.

На замовлення підприємств та організацій міста держархівом області на договірних засадах проведено роботи з науково-технічного впорядкування документів Центральної ланки профспілок, ВАТ «Електроважмаш», БК «Електроважмаш», ПНВП «Мікротех», ВАТ «Автрамат», Представництва регуляторної політики та підприємництва у Харківській області, Харківської обласної державної адміністрації, ТОВ «МД ГРУП Харків», Харківського відділення «САН ІнБев Україна»), у ході яких сформовано 990 одиниць постійного зберігання та 2 198 одиниць з особового складу.

Як і в попередні роки, одним із найважливіших напрямків в діяльності архіву є використання документів Національного архівного фонду. Упродовж звітнього року держархівом області підготовлено 36 інформаційних листів, тематика яких була присвячена, перш за все, подіям Великої Вітчизняної війни, яка знайшла широке відображення у документах держархіву області. Детальну інформацію щодо ініціативного інформування у поточному році подано у розділі 1.2 даного звіту.

Підготовлено та проведено 29 виставок архівних документів, періодичних та друкованих видань за наступними темами:

- «22 січня – День Соборності України»;
- «29 січня – День пам'яті Героїв Крут»;
- «Сторінками історії Харківського університету за архівними документами» (до 205-ї річниці утворення Харківського університету);
- «Пам'ятник Кобзарю» (до 196-річчя від народження Т. Г. Шевченка та 75-річчя відкриття пам'ятника поету);
- «З історії храмів Харківщини»;
- «Німецькі поселення на Харківщині»;
- «Ця незабута велика війна»;
- «Війна, яку ми не знали» (спільний з ЦДНТА України проект, який експонувався в приміщенні Київської районної ради м. Харків);
- «Історія Великої Вітчизняної війни крізь призму архівних документів»;
- «Харківщина 90 років тому» (до 90-річчя подій української революції 1917-1921 років);
- «До 90-річчя від дня народження тричі Героя Радянського Союзу маршала авіації І. М. Кожедуба (за матеріалами архівних установ України та Росії);
- виставка фото та друкованих видань «Нобелівський лауреат із Іванівки (до 165-річчя від дня народження видатного науковця, лауреата Нобелівської премії з медицини та фізіології Іллі Мечникова);
- «Історія храмів Харківщини» та інші.

Спільно зі студентами історичного факультету ХНУ ім. В. Н. Каразіна підготовлено 2 презентаційні електронні версії виставок: «До 130-ї річниці створення Харківського історичного архіву» та «Харківський університет у роки Великої Вітчизняної війни», які демонструвалися в музеї історії ХНУ ім. В. Н. Каразіна.

У грудні 2010 р. держархів області взяв участь у спільному проекті-ярмарку «Дні професійного співробітництва

й розвитку бізнесу Турція-Україна 2010», організованому за підтримки голови Харківської обласної державної адміністрації Добкіна М. М. та Почесного консула України в Ізмірі Четіна Гюверджина. У рамках ярмарку діяла виставка архівних документів «Путешествие в прошлое. Турция-Украина. История в документах», на якій були представлені документи Держархіву Харківської області та Османських архівів Турецької республіки.

Також у ході зустрічі працівників держархіву області з турецьким колегою — професором Стамбульського університету Фахрі Мехметом Фуратом відбувся обмін відомостями, виявленими у Держархіві Харківської області та архівах Туреччини про становлення українсько-турецьких відносин та про перебування іноземців-турків на Харківщині.

Харківські архівісти надали турецькому колезі виявлені архівні документи періоду XIX ст.-20-х років XX ст. (відомості про мешканців Харківської губернії – іноземців турецького походження) у вигляді цифрових копій.

Професор Фахрі Мехмет Фурат провів відповідну роботу в турецьких архівах. Під час зустрічі він подарував Держархіву Харківської області факсимільний лист Міністра закордонних справ Української Народної Республіки М. Ковалевського до Уряду Османської імперії від 15 січня 1918 р. із повідомленням про проголошення Української Народної Республіки відповідно до Універсалу Центральної Ради суверенітету і повної незалежності, а також перелік виявлених документів «Украина и Харьков в османских архивах «выборочные документы» («Osman arsivide Ukrayna ve Kharkov «secme vesika lar»)). У переліку зазначено 31 документ. Турецька сторона передала держархіву області електронні копії зазначених документів.

Активну участь взяли співробітники держархіву області 2010 р. у підготовці статей, присвячених пам'ятним датам Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр., політичним репресіям, розвитку християнства на Русі, запитам фізичних та юридичних осіб, про діяльність держархіву області тощо, а саме:

– Ельксніт М.І. «Де і як можна отримати довідки про трудовий стаж», газета «Слобідський край» від 11 березня 2010 р., № 27;

– Юдіна Л.М. «Увічнений у пам'яті» (до 75-річчя відкриття пам'ятника Кобзарю), газета «Слобідський край» від 25 березня 2010 р. № 33;

– Юдіна Л.М. «Розстріляне духовенство» (про репресивні заходи радянської влади, що застосовувалися до священнослужителів), газета «Слобідський край» від 27 травня 2010 р. № 57;

– Кожедуб Ю.А. «Розстріляне відродження» (про репресії письменників), газета «Главное» від 24 липня 2010 р. №№ 31-32;

– Чернявська Т.В. «Наближали як могли», газета «Главное» від 24 квітня 2010 р. № 18;

– Гунько Ю.П. «Листи з неволі», газета «Слобідський край» від 22 травня 2010 р. № 56;

– Гнезділо О.С. «Про відомих особистостей – в архіві», газета «Слобідський край» від 9 вересня 2010 р. № 103;

– Макарова М.М. «З історії Казанської церкви. За документами Державного архіву Харківської області», газета «Слобідський край» від 4 листопада 2010 р. № 130 та інші.

Заступником директора держархіву області Л. М. Юдіною підготовлено статтю «До днів пам'яті про Велику Вітчизняну війну (про участь Державного архіву Харківської області у заходах із відзначення пам'ятних дат, присвячених Великій Вітчизняній війні)», яку розміщено у науково-практичному журналі «Архіви України».

Провідним методистом держархіву області Сафоною О.В. підготовлено 3 статті до видання «Українські архівісти», які направлено до Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

9 статей підготовлено співробітниками держархіву області для власного науково-інформаційного видання «Харківський архівіст».

Упродовж 2010 р. держархів області активно співпрацював з теле- та радіокомпаніями: взято участь у 6-ти радіо- та 7-ми телепередачах.

23 березня 2010 р. у передачі «Новини» обласного телебачення (ОТБ) в ефір вийшов сюжет про першу безкоштовну психоневрологічну лікарню в м. Харків для бідних, створений журналістами ОТБ на підставі документів, які зберігаються в держархіві області (коментарі до документів надала директор держархіву області Момот Л. М.).

8 квітня 2010 р. в ефір вийшла радіопередача Відділення радіомовлення Харківської обласної ТРК «Невідомі висоти», в якій взяла участь начальник відділу інформації та використання документів держархіву області Чернявська Т. В. з інформацією про документи, що зберігаються в фондах держархіву області та висвітлюють події Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років на Харківщині, та заходи, заплановані держархівом області до 65-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.

24 квітня 2010 р. на ТРК «Сімон» у передачі «Об'єктив новини» в ефір вийшов сюжет про розвиток електричного трамвая в м. Харків, підготовлений на підставі документів держархіву області (коментарі до документів надала начальник відділу інформації та використання документів Чернявська Т. В.).

5 липня 2010 р. у передачі «Новини» обласного телебачення (ОТБ) в ефір вийшов сюжет з інтерв'ю директора держархіву області Момот Л. М. про роботу із запитами громадян та наявність у держархіві області документів з особового складу.

8 липня 2010 р. у передачі «Українські новини» Національної радіокомпанії України в ефір вийшов сюжет з інтерв'ю директора держархіву області Момот Л. М. про роботу читацької конференції «Історія храмів Харківщини», яка відбулася в держархіві області 25 червня 2010 р.

15-16 липня 2010 р. у передачах «Новини» ОТБ та «Харківські новини» 7 каналу в ефір вийшли сюжети з інтерв'ю

директора держархіву області Момот Л.М. про відвідування держархіву області заступником голови-керівником апарату Харківської обласної державної адміністрації Хомою В. В.

19 липня 2010 р. у передачі «Муравський шлях» Національної радіокомпанії України в ефір вийшов сюжет з інтерв'ю директора держархіву області Момот Л.М. про публікаторську роботу архіву та виконання запитів громадян генеалогічного характеру, обслуговування користувачів, що працюють в читальному залі архіву та проводять генеалогічні дослідження.

20 липня 2010 р. у передачі «Новини» радіо «Слобожанщина» в ефір вийшов сюжет з інтерв'ю директора держархіву області Момот Л.М. про основні напрямки роботи та проблеми держархіву області.

16 серпня 2010 р. у передачі «Факти» телеканалу «ISTV» в ефір вийшов сюжет про історію створення садибно-паркового комплексу с. Шарівка Богодухівського району Харківської області. Коментарі до архівних документів, які містять інформацію про вищезазначений комплекс, надавала начальник відділу організації та координації архівної справи Гнезділо О. С.

10 вересня 2010 р. на місцевому телеканалі «Сімон» в ефір вийшла 20-ти хвилинна передача «Об'єктив позиція» з інтерв'ю директора держархіву області Момот Л.М. про діяльність архіву.

24 листопада 2010 р. у радіопередачі «Новини» та 27 листопада 2010 р. у радіопередачі «Огляд подій тижня» Першого каналу Харківського обласного державного радіо в ефір вийшло інтерв'ю начальника відділу Чернявської Т.В. про роботу виставок архівних документів «Пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр. присвячується» та друкованих видань «Трагічні події 1932-1933 рр.», які працювали в читальному залі держархіву області.

У рамках обміну електронними копіями документів Державний архів Харківської області надав Державному архіву Сумської області копії періодики 1917-1920 рр. та періоду

окупації 1941-1943 рр., а також копії ревізських казок. Всього надано близько 200 Гб інформації.

26 листопада 2010 р. начальник відділу організації та координації архівної справи держархіву області О.С. Гнезділо взяла участь у прес-конференції: «Братские могилы в Харьковской области: новые данные, уточненные списки. Исследование харьковских историков», яка проходила у прес-центрі ІА «Status Quo».

3 грудня 2010 р. заступник директора держархіву області Л.М. Юдіна взяла участь у зустрічі з відомим польським істориком, президентом Варшавської ради з охорони пам'яті боротьби та мучеництва (м. Варшава, Польща) Анджеєм Кунертом, що проходила у Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна. У рамках зустрічі польській делегації було передано копію з копії особистої справи польського політичного і державного діяча, засновника польської армії, маршала Юзефа Клеменса Пілсудського (він певний час навчався на медичному факультеті Харківського університету), що зберігається у Держархіві Харківської області у фонді Харківського університету.

15 грудня 2010 р. заступник директора держархіву області Л.М. Юдіна взяла участь у Всеукраїнській військово-історичній конференції «Воєнна історія Сіверщини та Слобожанщини», яка проходила на базі Харківського університету Повітряних Сил, де виступила з доповіддю: «Велика Вітчизняна війна: достовірні факти з першоджерел – архівних документів».

17 грудня 2010 р. головний спеціаліст відділу інформації та використання документів держархіву області В.А. Плисак взяла участь у ХХVIII-й Міжнародній краєзнавчій конференції молодих вчених, присвяченій 65-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні, яка проходила на історичному факультеті Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, де виступила з доповіддю: «Партизанський рух на Харківщині. За документами Держархіву Харківської області».

Начальник відділу організації та координації архівної справи О.С. Гнезділо взяла участь у міжнародній науково-

практичній конференції «Багаліївські читання», яка проходила в ХНУ ім. В.Н. Каразіна, де виступила з доповіддю про публікаторську діяльність Держархіву Харківської області, та у засіданнях 2-х круглих столів:

– 3 вересня 2010 р. за темою: «Політичне значення Слобідської еліти, вклад її вихідців, у тому числі вихованців ХНУ ім. В.Н. Каразіна, в економіку і культуру Російської імперії, СРСР, України, миру» (захід відбувся у Малій залі будинку Рад);

– 20 серпня 2010 р. за темою: «От Слободско-Украинской губернии и Харьковской области: история формирования региона в ХНУ», який відбувся в ХНУ ім. В.Н. Каразіна.

Співробітники держархіву області взяли також участь в урочистих заходах, присвячених 90-річчю створення Харківського історичного музею та у презентації видань Харківського приватного музею міської садиби – перевиданих книжок Стефана Таранушенка «Вітряки», «Козіївка» та «Старі хати Харкова» (захід відбувся у Харківській «Книгарні «Є»), в презентації нового генеалогічного сайту з історії Слобожанщини «Откуда родом» – Слободская Украина, тощо. Сайт містить інформацію не тільки генеалогічного характеру, на ньому окремо представлені бази даних, які присвячені історії міст та селищ Слобідської України.

За звітний період проведено 9 одноденних практичних занять для студентів 3-х ВНЗів, в яких взяли участь 95 студентів, а саме:

– 4 студенти 1 курсу Харківської державної академії культури (ХДАК) факультету «Бібліотекознавства та інформатики» за темою: «Зберігання та реставрація документів» – 1 заняття.

– 5 студентів 3 курсу ХДАК за темою: «Архівний фонд, особовий склад, особливості зберігання» – 1 заняття.

– 53 студенти (2 групи) 3 курсу соціально-економічного факультету та (1 групи) 2 курсу спеціалізації «Демократичне самоврядування» Харківського регіонального інституту

Національної академії державного управління при Президентіві України (ХарРІ НАДУ) – 3 заняття з діловодства.

– 33 студенти 4 та 5 курсів історичного факультету ХНУ ім. В.Н. Каразіна – 4 заняття з питань археографії, використання комп'ютерної техніки в держархіві області, про забезпечення збереженості та реставрацію архівних документів.

Для курсантів Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого прочитана лекція про склад системи науково-довідкового апарату держархіву області та особливості дослідження колекції документів «Карні справи громадян, репресованих позасудовими органами».

Відповідно до Плану основних заходів виховної роботи з особовим складом Інституту на 2009-2010 навчальний рік, 6 курсантів розпочали пошукову роботу за документами Держархіву Харківської області щодо встановлення персональних даних жертв політичних репресій в Україні 1932-1933 років.

Проведено 4 виробничих практики для студентів 3-х ВНЗів: ХДАК факультету «Документознавство», Міжнародного Соломонова університету, Східноукраїнська філія у м. Харкові; гуманітарного факультету Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» курсу (НАУ ім. Жуковського «ХАІ») та Центру профтехнічної освіти № 4 м. Харків, спеціальністю «Адміністратор».

Також проведено одну переддипломну практику для студентів Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського Харківський авіаційний інститут за спеціальністю «Документознавство та інформаційна діяльність».

Протягом 3-х місяців у держархіві області проходили стажування 13 викладачів кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого, які досліджували особливості

діяльності органів суду, прокуратури та підлеглих їм установ Харківської губернії другої половини XVIII ст.–початку XX ст.

2010 р. проведено 11 оглядових екскурсій для 189 студентів ВНЗів: 4 екскурсії для студентів ХарПІ НАДУ 3-го курсу (3 групи), 2-го курсу (1 група), всього 59 осіб; 1 екскурсія для студентів 3 курсу Харківського училища культури за спеціальністю «Діловодство», всього 16 осіб; 2 екскурсії для студентів 2-го курсу НАУ ім. Жуковського «ХАІ» – 2 групи за спеціальністю «Документознавство та інформаційна діяльність», всього 39 осіб; 1 екскурсія для студентів 2 курсу історичного факультету ХНУ ім. В.Н. Каразіна – всього 11 осіб; 3 екскурсії для студентів 2-го та 4-го курсів відповідно історичного та українського мовно-літературного факультетів Харківського Національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди, всього 64 особи.

2010 р. у читальних залах Держархіву Харківської області працювало 457 користувачів.

Найцікавіша тематика їх досліджень:

– «Органи та посадові особи селянського самоврядування в Російській імперії у 2 пол. XIX – поч. XX ст. (за матеріалами українських губерній)»;

– «Стилістичні особливості формування інтер'єру закладів культури в Україні радянського періоду (на прикладі Полтавської та Харківської областей)»;

– «Трансформація системи вищої освіти України в період революції та Громадянської війни (1917-1921 рр.)»;

– «Портрети творчої інтелігенції в українському образотворчому мистецтві першої третини XX ст.: типологія, стилістика»;

– «Творчість М. Бурачека в контексті української мистецької культури першої половини XX ст.»;

– «Теоретико-методологічні засади гуманізації процесу навчання у післядипломній освіті України (XX ст.)»;

– «Становлення та розвиток медичної рентгенології в Україні 1896-1941 рр.»;

– «Діяльність міліції України з протидії економічній злочинності у вугільній промисловості (1917-1937 рр.)».

2010 р. у читальних залах держархіву області працювало 14 іноземних користувачів, а саме:

– Айчбергер Арнольд, Франція, пенсіонер. Тема дослідження: «Ознайомлення з архівно-кримінальними справами діда Майзи А.А. та бабусі Майзи Е. Г.»;

– Крейн Роберт, США, аспірант Пітсбургського університету. Тема дослідження: «Театральна самодіяльність 1922-1935 рр.»;

– Кремер Мартин, Німеччина. Тема дослідження: «Фабзавкоми Харківської губернії, 1898-1963 рр.»;

– Онобль Ерік, Франція, к.і.н., викладач Школи вищих досліджень із суспільних робіт. Тема дослідження: «Життєвий шлях сільських активістів КП(б)У 1917-1935 рр.»; мета – підготовка статті та інші.

2010 р. для роботи в читальних залах держархіву області його користувачам видано 9 703 справи.

За звітний період підготовлено й вийшло з друку 3 спільних видання Держархіву Харківської області та Харківського приватного музею міської садиби: (збірник документів «Ревизская сказка войсковых обывателей слободы Белка Ахтырского уезда 1835 год» (позапланово), друга частина книги «Історичні автографи (автографи видатних особистостей у документах Держархіву Харківської області. Вип. 2)» та видання «Родословные книги потомственных дворян Харьковской губернии».

У рамках угоди про співпрацю, укладеної між Держархівом Харківської області, Центром краєзнавства ХНУ ім. В.Н. Каразіна та Академічною бібліотекою Латвійського університету, підготовлено до друку збірник архівних документів «Латыши на Харьковщине» – спільне видання держархіву області, Центру Краєзнавства ХНУ ім. В.Н. Каразіна та Академічної бібліотеки Латвійського університету.

Продовжувалася підготовка видання «Історія архівного будівництва на Харківщині» та довідника про архівні відділи райдержадміністрацій та міськрад області, роботу над якими заплановано завершити 2011 р.

У держархіві області постійно вживаються заходи, спрямовані на поліпшення організації із зверненнями громадян. Запроваджена комп'ютерна реєстрація таких звернень, що сприяє прискоренню їх реєстрації, оперативному пошуку та одержанню даних про виконання.

При реєстрації звернень колишніх в'язнів та репресованих спеціаліст держархіву області проставляє відмітку «контроль» та передає звернення начальникові відділу інформації та використання документів, у якого виконання звернення, що надійшло, перебуває під особистим контролем. Усі запити, що надійшли, виконуються в установлені законом терміни.

З січня 2009 р. застосовується класифікатор звернень громадян, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р.

Спеціалісти держархіву області продовжують роботу з тематичної розробки фондів, у тому числі і тих, що містять інформацію про політичних в'язнів та репресованих. Створена електронна база даних на архівно-слідчі справи репресованих громадян м. Харків та Харківської області до якої внесено 29 208 прізвищ.

Для поліпшення роботи із зверненнями громадян спеціалістами держархіву області постійно удосконалюється науково-довідковий апарат до документів, складаються картотеки.

Для прийому громадян в архіві установлені прийомні дні, коли громадяни можуть безпосередньо подати заяву або отримати кваліфіковану консультацію. Консультації надаються і в телефонному режимі. У громадян похилого віку, інвалідів, тих хто приїхав здалека, консультації надаються та приймаються заяви і поза прийомні дні. У разі необхідності

громадяни можуть звернутися до начальника відділу, заступників директора, директора держархіву області.

У держархіві області також затверджено графік особистого прийому громадян керівництвом архіву.

Приміщення для проведення особистого прийому громадян, яке знаходиться в будинку по пр. Московському, 7 обладнано належним чином.

У вестибюлях приміщення на стендах розміщена інформація для відвідувачів: про час роботи архіву, стола довідок, платні послуги, графік і часи особистого прийому громадян керівництвом архіву, зразки оформлення заяв, строки виконання звернень громадян, акти законодавства, адреси архівних установ, організацій, до яких необхідно звертатися з того чи іншого питання, тощо.

На власному веб-сайті держархіву області розміщена наступна інформація: адреси архівних установ та організацій, до яких необхідно звернутися з того чи іншого питання, зразки заяв, строки виконання звернень громадян, інформація про надання безкоштовних послуг та ін.

На сайті держархіву області також діє рубрика «Зворотній зв'язок», у якій розміщено спеціальну форму для замовлення, завдяки якій кожен відвідувач веб-сайту має можливість звернутися до держархіву області не лише електронною поштою, а й через його власний сайт.

Телефон стола довідок Держархіву Харківської області є у міському бюро довідок м. Харків та у друкованому виданні «Харків. Золоті сторінки».

У держархіві області продовжувалися роботи з виконання зобов'язань за Міжнародним цифровим договором про виконання робіт зі створення цифрових копій документів на документи генеалогічного характеру, що зберігає держархів області, укладеним 2006 р. з Генеалогічним товариством штату Юта (США). 2010 р. виготовлено 77 863 цифрові копії із 46 справ дорадянського періоду. Паралельно при підготовці цифрових копій документів для іноземних партнерів створюється фонд користування на ці документи, який

використовується дослідниками у читальному залі держархіву області шляхом перегляду цифрової копії документа на обладнаному комп'ютері.

У рамках дії угоди про співпрацю між Держархівом Харківської області та державною агенцією «Латвійська Академічна бібліотека», Латвія (2010 р. її назву змінено на Академічну бібліотеку Латвійського університету), підписаної 31 липня 2009 р., поточного року завершено підготовку збірника документів «Латиші на Харківщині» об'ємом 12 друкованих аркушів.

До збірника увійшло 56 архівних документів із фондів Держархіву Харківської області та 22 фотознімки у якості ілюстрацій, серед яких знімок архітектора Ю. Цауне, наданий в електронному вигляді працівникам держархіву області директором Академічної бібліотеки Латвійського університету В. Коцере.

Видання є результатом співпраці Держархіву Харківської області, Центру краєзнавства Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна та Академічної бібліотеки Латвійського університету. Збірник містить документи і фотоматеріали середини XIX–80-х років XX ст., які стосуються латишів, що волею долі опинилися на території Харківщини. Ці документи зберігаються у фондах Держархіву Харківської області і переважна їх більшість публікується вперше.

2010 р. держархів області тісно співпрацював із ЗМІ. На сторінках місцевих газет опубліковано 14 статей за архівними документами, надано 2 інтерв'ю, опублікованих на сторінках періодичної преси, взято участь у 3-х круглих столах, 6-и радіо- та 7-и телепередачах.

Здійснений моніторинг повідомлень про діяльність Держархіву Харківської області показав, що її висвітлено у 43 засобах масової інформації: теле- та радіопередачах, мережі Інтернет, публікаціях у ЗМІ.

Протягом 2010 р. держархівом області виконано 306 платних запитів. Відповідно до Цін на роботи (послуги),

що виконуються Державним архівом Харківської області на договірних засадах, затверджених наказом директора держархіву області 14 липня 2009 р. № 53 та зареєстрованих Головним управлінням юстиції у Харківській області 27 липня 2009 р. № 32/1062, це запити генеалогічного характеру, про встановлення (підтвердження) майнових прав та про встановлення (підтвердження) окремих фактів, подій, відомостей.

2010 р. до держархіву області надходили запити соціально-правового характеру різноманітної тематики: про участь у відбудовчих роботах у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр., вивезення до Німеччини, проживання на окупованій території, обрання депутатами, підтвердження трудового стажу та розміру заробітної плати, про репресії, підтвердження майнових прав на землю та нерухоме майно, навчання тощо. Переважали запити про підтвердження майнових прав на землю та нерухоме майно, підтвердження трудового стажу та розміру заробітної плати. Їх кількість становила близько 67 %.

На 2011 рік прогнозується збільшення саме цих видів запитів, особливо, що стосується запитів про підтвердження трудового стажу та розмір заробітної плати, майнових прав на землю. Водночас прогнозується зменшення запитів про вивезення до Німеччини, розкуркулення, проживання на окупованій території, участь у відбудовчих роботах у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.

Упродовж 2010 р. до Держархіву Харківської області надійшло 719 запитів щодо підтвердження трудового стажу для призначення пенсій на пільгових умовах або за вислугу років, 858 запитів про заробітну плату, в тому числі і від іноземних громадян.

2010 р. до держархіву області надійшло 279 запитів генеалогічного характеру, з яких 176 – від іноземних громадян.

Виконано 217 запитів. 12 заявників були запрошені до самостійної роботи у читальному залі архіву, 33 заявникам було рекомендовано звернутися до інших архівів.

При виконанні 12 запитів генеалогічного характеру проводився глибокий пошук та дослідження.

При виконанні інших запитів, із-за відсутності у заявників необхідної для більш детального дослідження інформації, підтверджувалися тільки окремі факти.

Негативні відповіді склали 53 %.

У читальному залі держархіву області за генеалогічною тематикою працювало 63 дослідника.

У 2006 році головним спеціалістом відділу інформації та використання документів складені методичні рекомендації щодо виконання генеалогічних запитів за джерелами Держархіву Харківської області. Ці рекомендації використовуються як співробітниками архіву, так і дослідниками, які працюють у читальному залі архіву.

Держархів Харківської області з питань генеалогічного характеру тісно співпрацює з Харківським приватним музеєм міської садиби.

Таким чином, підводячи підсумки роботи колективу ДАХО у 2010 році можна констатувати, що держархівом області забезпечується реалізація державної політики у сфері архівної справи, створюються належні умови для збереження та популяризації документального багатства Слобожанщини.

Лідія Пантелєєва

Про роботу щодо вдосконалення системи довідкового апарату в Державному архіві Харківської області

Одним з головних завдань державних архівів України залишається вдосконалення системи довідкового апарату, спрямоване на забезпечення суспільства достовірною ретроспективною документною інформацією.

В останні роки актуальними є питання, пов'язані з вивченням історії економічного розвитку Харківського регіону, в тому числі і надання кредитів різним верствам населення. Ці питання знаходять своє відображення в документах Державного архіву Харківської області.

У другій половині XIX століття створюється цілий ряд кредитних установ різних типів. Одним із них був Державний дворянський земельний банк, заснований 3 червня 1885 року з метою надання довгострокових позик родовим дворянам-землевласникам під заставу належної їм земельної власності.

Причиною створення Державного дворянського земельного банку стало звернення в кінці 1883 року орловського дворянства з клопотанням «Про дарування йому державного довгострокового кредиту на пільгових умовах та надання дворянам-позичальникам приватних земельних банків можливості перетворити свої борги в менш обтяжливі». Міністрові фінансів було запропоновано вжити заходів для полегшення становища дворян, маєтки яких були закладені в приватних банках, а так само і тих, які потребували здобуття кредиту.

Державний дворянський земельний банк перебував у віданні міністра фінансів і під наглядом Ради державних кредитних установ. Управління банком покладалося на керуючого (посада керуючого Державного дворянського земельного банку була заснована 19 квітня 1888 року) і на раду банку, що складалася з восьми членів, які призначалися

міністром фінансів, і трьох членів, що обиралися дворянськими зібраннями. У сферу діяльності ради банку входило: дозвіл на видачу позики, випуск заставних листів, постанова визначення про призначення закладених маєтків у продаж і розгляд клопотань позичальників про пільги. Виробництво ж операцій банку на місцях покладалося на відділення, які відкривалися з дозволу міністра фінансів.

Таких відділень в рік заснування банку було 13, в тому числі і Харківське відділення, а до початку 1891 року кількість відділень зросла до 23-х. Першим керуючим Харківського відділення дворянського земельного банку був Л. В. Ілляшевіч.

Відділення банку складалося з керуючого і членів-оцінювачів, які призначалися міністром фінансів та членів від дворянства, що обиралися на три роки губернськими дворянськими зібраннями. Останні брали участь в обговоренні та вирішенні справ губернії. На відділення покладалися такі операції: прийняття заяв від дворян, котрі бажали отримати з банку позику; перевірка документів, необхідних для одержання застави та правильності зроблених оцінок маєтків; надання на остаточне вирішення ради банку своїх висновків про видачу позик. Позики за Статутом 1890 року видавалися як під заставу цілих маєтків, так і під заставу окремих частин маєтків, що закладалися.

Харківське відділення дворянського земельного банку здійснювало свої функції до січня 1919 року і було націоналізовано декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України 22 січня 1919 року.

Документи Харківського відділення дворянського земельного банку надійшли до Державного архіву Харківської області 1927 року в неупорядкованому стані в кількості 285 справ та 18 кг. 1939 року працівниками архіву було проведено науково-технічне опрацювання документів. Складено опис № 1 за 1885-1919 роки, в якому описані плани маєтків землевласників по повітах Харківської губернії із зазначенням розмірів у десятинах землі, а всередині повіту—за номерами справ, присвоєними в архіві банку.

Для приведення заголовків справ опису у відповідність зі змістом, у січні-лютому 2010 року відділом обліку та довідкового апарату, з метою розробки довідкового апарату, проведено вдосконалення опису № 1 фонду № 72 «Харківське відділення дворянського земельного банку».

У процесі вдосконалення опису відредаговано 1005 заголовків справ із поаркушним переглядом (без зміни систематизації справ), складено передмову до опису, в якій викладено: історію фондоутворювача і фонду, склад і зміст документів, склад довідкового апарату та порядок користування ним.

Для складання передмови були використані енциклопедичний словник Брокгауза і Єфрона, лист фонду, справа фонду, путівник. Первинний опис був приєднаний до вдосконаленого на правах справи і розміщений в кінці опису за останнім номером справи.

З метою більш оперативного пошуку інформації щодо аспектів до опису складено іменний та географічний покажчики. До даних покажчиків внесено 1073 прізвища землевласників, які продали і купили земельні ділянки, а також 1073 назви населених пунктів, в яких знаходилася земля, що продавалася або закладалася під заставу.

У зв'язку з тим, що документи складені російською мовою, опис і покажчики так само складені російською мовою.

Іменний покажчик складено за наступною схемою:

– у графі № 1 вказано прізвища, імена та по батькові землевласників; зустрічаються прізвища землевласників або власників маєтків без зазначення їх імен; інколи прізвище, ім'я та по батькові землевласника вказані в декількох варіантах; поряд з прізвищами землевласників зустрічаються назви різних установ і організацій, яким належала земля на даний період часу;

– у графі № 2 зазначено назви населених пунктів, в яких знаходилася земля, що продавалася або закладалася під заставу;

– у графі № 3 вказано прізвище, імена та по батькові нових власників землі, а також назви установ та організацій, що викупили або отримали у спадок земельні ділянки.

– у графі № 4 вказана дата остаточного укладання угоди банком;

– у графі № 5 вказано номери справ;

– у графі № 6 вказано номери аркушів планів земельних ділянок;

– у графі № 7 (Примітка) відображено особливості у написанні прізвищ іноземного походження, які на даний момент втратили свої приставки (Фон, Де, Дер) і є посилання на сучасне написання прізвища, а також належність до стану.

Географічний покажчик складено за наступною схемою:

– у графі № 1 зазначено назви населених пунктів, в яких знаходилася земля, що продавалася або закладалася під заставу;

– у графі № 2 зазначено прізвища, імена та по батькові землевласників; зустрічаються прізвища землевласників або власників маєтків без зазначення їх імен; іноді прізвище, ім'я та по батькові землевласника вказані в кількох варіантах; поряд з прізвищами землевласників зустрічаються назви різних установ і організацій, яким належала земля на даний період часу;

– у графі № 3 вказано прізвища, імена та по батькові нових власників землі, а також назви установ та організацій, що викупили або отримали у спадок земельні ділянки.

– у графі № 4 вказана дата остаточного укладання угоди банком;

– у графі № 5 вказано номери справ;

– у графі № 6 вказано номери аркушів планів земельних ділянок ;

– у графі № 7 (Примітка) відображено особливості у написанні прізвищ іноземного походження, які на даний момент втратили свої приставки (Фон, Де, Дер) і є посилання на сучасне написання прізвища, а також належність до стану.

Співробітники відділу сподіваються, що вдосконалений опис і складені покажчики до нього прискорять інформаційно-

пошукову роботу не тільки співробітників архіву, але й дослідників, які працюють у його читальному залі.

Андрій Кондратьєв

Створення архівно-пошукової інформаційної бази даних «Український мартиролог ХХ ст.» у Державному архіві Харківської області

«Український мартиролог ХХ ст.» – це новий архівно-пошуковий інформаційний проект, започаткований за рішенням Організаційного комітету з підготовки та відзначення Дня пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій від 17 листопада 2006 року. Серед виконавців проекту – Державний архів Харківської області.

Призначенням розробки проекту є розміщення на веб-порталі Державного комітету архівів України портретного ряду та стислих біографічних даних жертв політичних репресій 1920-1950-х років, створення таким шляхом інтегрованої бази даних на всіх жертв політичного терору в Україні.

Зрозуміло, що цей проект не виник на порожньому місці, він є підсумком майже 20-річної роботи державних архівів, розпочатої ще 1989 року, яка набула особливого розмаху після прийняття Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» (1991 р.). Регіональні та тематичні бази даних на репресованих, сьогодні функціонують практично в усіх архівах, які прийняли на зберігання архівно-слідчі справи та інші документи, що стосуються перебігу і наслідків політичних репресій (всього 168,8 тис. справ). Інтегрована база має забезпечити інтелектуальний доступ до архівних документів про репресії з мережі Інтернет.

Багато трагічних подій і чорних сторінок в історії України і нашого краю: і спустошливі набіги кримчаків, і Руїна, і ліквідація Гетьманщини та козацтва, і закріпачення селянства, і лихоліття німецько-фашистської окупації. До них мусимо додати й політичні переслідування за часів радянської влади, розпочаті в 20-х роках ХХ ст., з деякими періодами відносного затухання та посилення, що тривали майже до середини 80-х років. Особливо активно проводились вони в 1930-х роках,

коли остаточно сформувався тоталітарний режим і культ особи Й. В. Сталіна.

Репресії торкнулися всіх прошарків суспільства. Переслідувався кожний, хто не подобався владі; ізолювалися всі, хто виявляв будь-яке невдоволення.

Найчастіше до арештованих застосовувалась стаття 54-10 Кримінального кодексу УСРР 1927 року, яка передбачала покарання за пропаганду або агітацію, що містила заклик до повалення, підриву чи послаблення радянської влади. Поширеним було обвинувачення у наклепі на діючу владу.

Сьогодні суспільством надано правову оцінку злочинам сталінського режиму. Громадяни, які зазнали політичних репресій, реабілітовані. Як відомо, процес реабілітації жертв сталінізму розпочався у 1953 році, а в Україні – практично з 1956 року. Проходив він не послідовно, майже не торкаючись тих, хто був звинувачений у «націоналізмі». До того ж, реабілітація одних супроводжувалася політичними репресіями у відношенні до інших.

17 квітня 1991 року був прийнятий Закон УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», який активізував процес відновлення історичної справедливості. Законом передбачено реабілітацію громадян, покараних судами та позасудовими органами на різні терміни позбавлення волі, навіть життя, обмеження громадянських прав і свобод за мотивами політичного, соціального, класового, національного та релігійного характеру.

На виконання Указу Президії Верховної Ради України «Про передачу архівних документів КДБ до державних архівів республіки» з грудня 1994 до грудня 1999 року від Управління служби безпеки України в Харківській області до Державного архіву Харківської області надійшли на зберігання 24 291 карна справа репресованих громадян м. Харків і Харківської області, які охоплюють період з 1920 по 1997 роки. Документи з середини 1950-х років – це реабілітаційні документи. Приймання справ проходило у декілька етапів, що пояснюється великою кількістю справ. Особливістю карних

справ є те, що вони заводилися як на одну особу, так і на декілька громадян, або на цілі родини. Кількість людей, які проходили по одній справі, доходила до ста осіб.

Під час приймання архівно-слідчих справ був складений довідковий апарат у вигляді рукописної картотеки, до якої внесено близько 30 тисяч прізвищ репресованих громадян. На виконання доручення Кабінету Міністрів України від 14.01.2008 № 14/1/08 до листа Секретаріату Президента України від 09.01.2008 № 43-02/2 щодо заходів зі створення та функціонування архівно-пошукового проекту «Український мартиролог ХХ ст.» протягом 2008–2009 років у держархіві області створено електронну версію довідкового апарату до архівно-слідчих справ, що стосуються перебігу і наслідків політичних репресій.

База даних «Український мартиролог ХХ ст.» була розроблена відділом інформаційних технологій Державного комітету архівів України. Роботу щодо наповнення зазначеної бази даних на підставі архівно-слідчих справ, переданих СБУ на зберігання до держархіву області, покладено на відділ обліку та довідкового апарату. Її розпочато в травні 2010 року.

Робота щодо наповнення бази даних складається з двох етапів: перший – це складання відомостей для наповнення бази даних, другий – наповнення бази даних.

Певні труднощі виникають під час складання відомостей для наповнення бази даних. Працівники відділу переглядають справи поаркушно. Під час перегляду справ ретельно вивчаються та аналізуються документи. Багато часу витрачається на з'ясування розбіжностей у документах справи. Інколи документи написані нерозбірливо, олівцем на газеті; у деяких справах відсутня необхідна інформація, а саме: число та місяць народження, національність, рід занять, місце проживання, дати арешту та розстрілу, місце розстрілу, відомості про реабілітацію. Певного часу потребує й перегляд багатотомних справ. Інколи інформація розпорошена по різних томах, тому без перегляду всіх томів важко скласти відомості для бази даних.

Документи в архівно-слідчих справах складено російською мовою, тому, на мій погляд, доречним є наповнення бази даних мовою оригіналу. Адже, при виконанні даної роботи, важливо точно зазначити прізвище, ім'я та по батькові репресованого, а розбіжності, які виникають при перекладі, можуть перешкоджати пошуку необхідної особи.

Інформація, яку містить база даних «Український мартиролог ХХ ст.», є доволі стислою: прізвище, ім'я та по батькові репресованого громадянина, фотокартка (або кілька фотографій), національність, коротка характеристика або рід занять; дати життя та місце проживання; дата арешту, стаття звинувачення; орган, який виніс вирок, дата вироку, місце страти або загибелі; відомості щодо реабілітації; пошукові дані справи, коментар (пояснення додатків або доповнень, щоб допомогти іншим авторам зрозуміти мотивацію).

Якщо інформація про прізвище, ім'я та по батькові, національність, рід занять, місце проживання, статтю звинувачення, орган, який виніс вирок відсутня, то у відповідних графах пишеться слово «невідомо»; при відсутності інформації про дати життя, арешту, вироку – проставляється «0».

Певні труднощі виникають під час заповнення граф «Прізвище, ім'я, по батькові» бази даних на іноземних громадян (китайців, корейців та ін.). Інколи складно визначитися з прізвищем, ім'ям та по батькові іноземного громадянина. Наприклад: Лі-Юн-Шен, Сун-Кон-Сю, Сун-Чун-Лін (Кон-Лен-Фан).

Метою даної роботи є створення інтегрованого з Інтернет інформаційно-пошукового середовища, що забезпечує ведення бази даних в рамках здійснення архівно-пошукового інформаційного проекту «Український мартиролог ХХ ст.». Проект має стати архівним інформаційно-пошуковим середовищем, в якому за допомогою засобів і технологій мережі Інтернет та сучасних систем типу СКК та СКБД створюється, розподілено формується та накопичується база даних щодо жертв голодоморів та усіх форм політичних репресій в Україні впродовж 20-50-х років ХХ століття. Здійснення даного

архівного інформаційно-пошукового проекту має реалізувати комплексне використання ретроспективної інформації, яка потрібна для відновлення і збереження національної пам'яті Українського народу.

Минулого року працівниками відділу обліку та довідкового апарату до вищевказаної бази даних внесено 6 250 анкет на репресованих громадян м. Харків та Харківської області.

На 2011 р. заплановано внести до бази даних «Український мартиролог ХХ ст.» понад 9 000 анкет.

Робота з наповнення бази даних «Український мартиролог ХХ ст.» триватиме, доки всі відомості з архівно-слідчих справ не будуть описані та занесені до бази даних «Український мартиролог ХХ ст.».

Ігор Шуйський

Недораховані жертви війни (трагічні долі харків'ян, репресованих за політичними мотивами у 1941– 1945 роках)

Тривалий час тема кількості жертв війни відносилася до закритих. Історики вимушені були користуватися цифрами, які озвучували з партійних трибун радянські лідери. Сорок мільйонів загиблих, вказані Микитою Хрущовим, були компромісною цифрою, покликаною в першу чергу приховати втрати внаслідок прорахунків воєначальників. У наш час особливого значення набули регіональні дослідження, які дають змогу на підставі ретельного вивчення архівних документів відновити події воєнної доби, встановити обставини загибелі та імена загиблих військовослужбовців і жителів Харківської області. Одним із документальних джерел трагічних подій є матеріали кримінальних справ, які зберігаються у Державному архіві Харківської області. Лише послідовне опрацювання архівного масиву, що, зокрема, передбачене виконанням програми «Реабілітовані історією», надає можливість аналізу та узагальнення.

Залишається невідомою кількість жертв політичних репресій у 1941–1945 роках у Харківській області. Серед репресованих – спеціалісти й адміністратори з усіх галузей народного господарства, державного й військового апарату, діячі науки, культури, робітники та селяни. З'ясування масштабів репресій, повернення суспільству незаслужено забутих і замовчуваних імен співвітчизників є одним із першочергових завдань дослідників.

Проблеми жертв війни і політичних репресій були штучно тісно пов'язані владою за радянських часів. Посилаючись на війну як на своєрідну «чорну дірку», відповідальні чиновники усно повідомляли рідним розстріляних за рішеннями «двійок»

і «трійок» у роки масових репресій про смерть, приховуючи справжню причину, дату та місце смерті. Проживання на території, окупованій фашистами, було перепоною для багатьох наших співвітчизників при вступі до вузу, прийомі на роботу. З перших днів війни перехід лінії фронту був обтяжливою і часто вирішальною обставиною у вирішенні подальшої долі. З огляду на це, реальні події життя перетворювалися на аркушах для службового користування в позазаконні дії, що мали на меті один із найстрашніших злочинів – «зраду батьківщині».

На другий день нападу Німеччини на СРСР, у Харкові за таємною директивою НКВС УРСР, розпочалися арешти серед осіб, раніше репресованих за політичними мотивами або тих, які знаходилися на оперативному обліку. Постанови на арешт, як правило, починалися з обумовлення «за підозрою», тобто вагомих доказів для обрання запобіжного заходу, арешту, оперативники не мали. Заарештованих кілька місяців тримали в камері без допиту. З наближенням фронтової смуги почалося розвантаження харківських тюрем, етапи «політичних злочинців», часто пішки, прямували на схід Союзу РСР.

Велика смертність серед етапників була викликана негативним і бездушним ставленням конвоїрів, які вважали контингент, що їм було доручено охороняти, «викритими ворогами народу». У переважній більшості актів про смерть на шляху слідування вказана така причина як виснаження. Вагони вантажних потягів, які на окремих ділянках перевозили в'язнів, не відчиняли по декілька діб, а трупи померлих залишали на зупинках. Надзвичайні обставини перших місяців війни обумовили можливість того, що у багатьох випадках акти про смерть не склалися. На запити до управління виправно-трудових таборів про долю в'язня, ГУДБ НКВС отримувало відповідь про відсутність відомостей. Численні акти про смерть у тюремних лікарнях Іркутську, Казані, Чистополя, датовані 1941–1942 роками на людей молодого віку, лише підтверджують жорстоке ставлення до заарештованих, яких утримували у таборах без судового рішення. Сумна доля

спіткала аспіранта філологічного факультету Харківського державного університету Миколу Алексеєнка, артистів Української хорової капели І.П. Андросюка, А.Ф. Шевченка, художника театру імені Шевченка Євгена Геоманта і сотні харків'ян, репресованих у перші дні війни.

До категорії сумнівних і підозрілих працівники каральних органів зараховували осіб німецької національності. Цей фактор був визначальним при висуванні обвинувачення. Оперативники не звертали увагу на стать, вік, освіту і професійні здобутки. За таких умов була заарештована Ганна Ченч, одна з перших практиків у галузі медичної радіології в Україні, яка ще 1925 року домовилася з Марією Кюрі про надання Українському державному рентгенологічному та радіологічному інституту радію для досліджень. Г.Г. Ченч померла 22 грудня 1941 року в Івдельтабі НКВС у Свердловській області. Пілот морської авіації Ріхард Бетке і заступник директора Інституту мір і вимірювальних приладів Валентин Маркс загинули по дорозі до таборів. Кандидат медичних наук, асистент 1-го Харківського медичного інституту Рудольф Карлович Крикент був заарештований 18 жовтня 1941 року слідчою групою НКВС УРСР за порушення світломаскування під час нальотів ворожих літаків, за підозрою в нелегальному зберіганні радіопередавача і використання його зі шпигунською метою, етапований з прифронтової смуги до Татарської АРСР і за ухвалою особої наради при НКВС СРСР від 9 січня 1943 року як соціально-небезпечний елемент позбавлений волі у ВТТ на 8 років. У численних скаргах на адресу керівників уряду причиною арешту Крикент називав обмову. Він повідомляв, що сестра-господарка, усунена від виконання обов'язків, із злим наміром пошкодила трансляційну радіомережу, яка була проведена до радіоточки його кімнати. Про те, як Крикент налагоджував лінію з використанням навушників, вона виклала в заяві до НКВС, назвавши його шпигуном. Слідчий декілька разів змінював формулювання обвинувачення: світла в коридорах клініки не було з початку війни, радіоприймача лікар здав на її початку. Лише 1947 року

Крикент був звільнений за амністією. Працював хірургом шпиталю інвалідів війни Дніпродзержинська, завідувачем хірургічного відділення 9-ї міської лікарні, був вченим секретарем Єдиного наукового медичного товариства міста. Досягти більших висот перспективному спеціалісту, який був реабілітований тільки 1956 року, завадила судимість.

Дотримання режиму надзвичайного стану, покарання порушників трудової дисципліни було однією з основних вимог керівництва оборонних і стратегічних об'єктів. Пошуком саботажників в умовах розпочатої евакуації пояснюється велика кількість репресованих службовців Центрального телеграфу, інженерів, спеціалістів з геодезії та топографії. Розмови про важке матеріальне становище сімей та про відсутність належної уваги з боку місцевої влади розцінювалися як непатріотичні вияви. Микола Калашников, член Спілки художників України, на жовтень 1941 року – старший інструктор з маскування ХВО, був звинувачений в антирадянській пропаганді. До підозрілих відносили також викладачів іноземних мов (особливо німецької), які мали змогу отримувати вісті з іноземних джерел. Серед репресованих працівників засобів масової інформації – редактор останніх вістей облрадіокомітету А.І. Пульсон, який на протязі п'яти попередніх років готував повідомлення про партійні та урядові рішення щодо «викритих ворогів народу» (відомо, що трансляція в таких випадках сумної мелодії трактувалася партійними люстраторами як туга за репресованими).

Врахувавши швидке просування військ противника, керівництво НКВС продовжило нанесення превентивних ударів по «п'ятій колонії», навіть якщо потенційно-небезпечні вже знаходилися в ув'язненні. У сотнях випадків працівники оперчеквідділення ВТК УНКВС по Харківській області не гаяли часу на перевірку отриманої оперативної інформації, особливо, якщо це стосувалось в'язнів пересильної тюрми. 28 червня 1941 року були звинувачені в проведенні контрреволюційної націоналістичної агітації серед в'язнів-поляків колишні польські громадяни Чеслав Богданович,

Мечислав Рутковський, Казимир Старовський, Михайло Яблонь, які були інтерновані на початку Другої світової війни і вже отримали терміни покарання «за проведення антирадянської діяльності».

Кримінальні справи репресованих громадян є безпосереднім прикладом практичного використання радянськими каральними органами законодавства про кримінальну та інші види юридичної відповідальності за політичні злочини. Вони дозволяють детально проаналізувати нормативні акти і документи, на підставі яких відбувалися репресії. Особливий інтерес становлять відомчі вказівки та директиви про методи використання нормативних актів, які часто підміняли закони або спотворювали їх зміст.

Затримані на перевірку дорожньо-транспортними відділами НКВС транзитні пасажери, особу яких підтвердити було неможливо з об'єктивних причин, сприймалися слідчими як потенційний ворог. Так, військовому пенсіонеру Степану Миронюку довести свою непричетність до іноземної розвідки завадила отримана під час служби глухонімота. Допит підозрюваного проводився письмово, тому його протокол можна вважати стенограмою. Унікальні матеріали кримінальної справи ілюструють низький загальноосвітній і професійний рівень працівників каральних органів, які шляхом погроз, побиття та брутальної лайки вимагали від жертви «зізнання».

Особі відділи військових частин, що дислокувалися на Харківщині, на швидкоруч заарештовували місцевих громадян, вивозили їх у тил, що унеможливлювало проведення необхідних слідчих дій. Показовими є репресії лютого-березня 1942 року, коли частина області була визволена на короткий термін від окупантів, але через невідповідність радянських військ наступ призупинився та закінчився «харківським котлом». Головний ветеринарний лікар Харківського м'ясокомбінату Я.К. Гончаренко, майстер заводу № 183 Д.Я. Пелешенко, нарсуддя Червонозаводського району Харкова Т.П. Снігирьова, голова Спілки культпросвітпрацівників обкому профспілок М.П. Чмихалова були заарештовані лише за доносами або

через зовнішність, яка здалася «смершівцям» підозрілою. Дії особливих відділів отримали широкого розголосу, тому частина колишніх харків'ян, побоюючись репресій з боку держави, була вимушена назавжди покинути батьківщину.

Остаточне звільнення Харківської області від окупантів зумовило нову хвилю арештів громадян, звинувачених у співробітництві з ворогом. Слідчі не звертали уваги на обставини та умови, за яких люди залишилися в Харкові. «Все населення перетворилося на безробітних. Робітники й інженери без фабрик, учні й учителі без шкіл, студенти й професори без університетів, хворі без поліклінік і пенсіонери без пенсій. Ті заощадження, що їх трудящі мусили примусово вкладати в державні позики, хоч із тих заощаджень не можна було дістати ані карбованця, навіть ці ілюзорні речі перестали існувати. Ніхто не міг сказати, як будуть жити 600 тисяч людей» – згадував у книзі «Харків, Харків» колишній політв'язень радянських тюрем і обербургомістр Харкова О. П. Семененко.

1943 року «за активну допомогу окупаційній владі у примусовому відправленні радянських громадян на роботу в Німеччину» перебувала під слідством у харківській в'язниці Анастасія Георгіївна Брусенцова. Як з'ясувалося, лікар з університетською освітою, яка набула досвід у шпиталях Першої світової та громадянської війн, була залучена до роботи вербувальної комісії при 5-й районній управі. З 1357 мешканців Харкова, які пройшли медобстеження, придатними до роботи в Німеччині комісія не визнала нікого. Осторога Брусенцової щодо виснажливих умов праці співвітчизників підтвердилася в липні 1942 року, коли вона супроводжувала ешелон з оstarбайтерами сполученням Харків–Відень. «У Відні я прожила 6 днів, з яких 2 — у бараках пункту-розподільнику робочої сили, 4 дні — в будинку Червоного Хреста... У бараках я зустріла людей, які після роботи в Німеччині повинні були повернутися в Україну, на батьківщину. Люди були хворі, з голодними набряками». Наміри лікаря 6-ї поліклініки Брусенцової були настільки очевидними, що слідчу справу було припинено постановою УНКДБ по Харківській області

від 2 грудня 1943 року за недоведеністю обвинувачення. Стосовно ж репатріантів, недовіра залишалася з боку владних структур упродовж наступних років. Відомо, що з 1 млн. 250 тис. українців, які повернулися з каторжних робіт у Німеччині, 360 тис. були відправлені до таборів, як «зрадники батьківщини».

Архівні матеріали спростовують застарілу тезу про виправданість підозрілого ставлення з боку влади щодо осіб, несправедливо покараних радянською владою. Лауреат літературної премії імені Лесі Українки, автор «Записок солдата» та інших творів про героїзм на фронтах Великої Вітчизняної війни харків'янин Іван Багмут, який за обвинуваченням «за участь у контрреволюційній підпільній організації» шість років відбув в Ухтпечтабі у Комі АРСР, з початком війни добровільно пішов на фронт, служив у взводі полкової розвідки Воронежського фронту, був тяжко поранений.

Архівні кримінальні справи містять довідково-інформаційні документи підприємств і організацій Харківщини, експертні оцінки діяльності їх підрозділів, складені за розпорядженням керівників слідчих органів. Особливу цінність мають матеріали, які хронологічно належать до періоду тридцятих років і які були назавжди втрачені в період війни. Це сталося тому, що за існуючими на той час правилами зберігання архівних документів підприємств, організацій та установ, вони повинні були залишатися у відомчих архівах протягом десяти років. Згідно з цими правилами, документи за 1931 рік повинні були передаватися на державне зберігання лише в 1941 році. Однак, практично всі організації до початку евакуації з Харкова не встигли передати в державний архів навіть ці документи. Величезний пласт інформації випав із наукового обігу. Документи НКВС, вивезені в глибокий тил, залишаються, таким чином, майже єдиним джерелом цієї інформації.

Документи, які знаходяться у справах, суттєво доповняють українську біографістику невідомими фактами з життя видатних українських діячів, що стосуються трудової, наукової, політичної, державної, громадської діяльності. У справах

трапляються вилучені як «речові докази» матеріали особистих архівів: листи, щоденники, зошити з авторськими нотатками, рідкісні фотокартки та ін.

Довідки, зібрані слідчими в органах влади, як і висновки, підготовлені по перегляді справ у 1950-ті роки при реабілітації особи, яка зазнала політичних репресій, зберігають свідчення про долі страчених українців, осіб, які загинули в роки війни або були примусово вивезені за межі Харківської області в період окупації, про що документальні підтвердження в інших фондах архівів не збереглися. З'ясовуючи кількість жертв політичних репресій, необхідно врахувати членів сімей репресованих, примусово вивезених у віддалені точки Радянського Союзу. У незвично суворих природних умовах, позбавлені прав і майна, люди, які перебували на спецобліку, не витримували скрути. Харків'янка В.М. Куцина згадувала бабусю Ксенію Павлівну Ковальову, з якою знаходилась у засланні в с. Шипуновому Новосибірської обл. Штучно позбавлена засобів існування, жінка шукала на залізничних коліях шматки хліба, кинуті з потягів. Поховавши бабцю, дівчинка потрапила до дитбудинку. Лише в дев'яності роки, передивляючись архівні документи слідчої справи матері, вона натрапила на вилучене при обшуку квартири пенсійне посвідчення, без якого К. П. Ковальовій відмовили в пенсії.

Тетяна Величко

Понимание «большого» дела

Вклад Харьковской областной поисково-издательской научной редакции и Государственного архива Харьковской области в создание

Всеукраинской Книги Памяти

23-го августа 1943 года освобожден Харьков, и уже через 23 дня, 15 сентября, выходит Постановление Исполнительного комитета Харьковского областного Совета депутатов трудящихся № 371 «Про збирання та збереження документальних матеріалів Вітчизняної війни радянського народу проти німецьких окупантів», в котором указано, что «з метою створення документальної бази для історії Вітчизняної війни радянського народу проти німецьких окупантів, Виконавчий комітет Харківської обласної Ради депутатів трудящих постановляє:

1. Зобов'язати всіх керівників підприємств, установ та організацій, при вселенні в будинки, де раніш знаходились установи, створені німецькими окупантами, при виявленні будь-яких документів, взяти їх під особистий догляд та охорону і повідомити про наявність їх в Науково-історичний Архів.

3. Збору підлягають такі документальні матеріали: всі діловодні документи установ, підприємств, організацій та кооперативних об'єднань, всі друковані матеріали, як-то: газети, листівки, журнали, книжки, брошури, плакати, фотознімки, фотонегативи і т.ін.

5. Харківський Обласний комітет депутатів трудящих закликає все трудяще населення області взяти активну участь в збиранні документів та передати їх до Науково-історичного Архіву».

Во многом благодаря этому Постановлению и собранным архивным документам изданы тома Книги Памяти.

Правительственное постановление о создании историко-мемориального сериала «Книги Памяти Украины», посвященного увековечиванию погибших во Второй мировой и Великой Отечественной войнах, вышло 31 июля 1989 года.

За это время поисково-издательское агентство «Книга Памяти Украины» силами своих областных структур и 500-тысячного отряда добровольных поисковиков выпустило более 400 томов с поименными списками свыше 10 миллионов погибших. Проведенная работа и ее результаты имеют большое научное и общественно-политическое значение.

Издание «Книга Памяти Украины» обнародовало документально обоснованные данные о погибших на фронтах **6 млн 034 768** граждан Украины. Количество погибших, поименно установленное, в 4,5 раза превышает официальные советские данные. Мировая общественность узнает правдивую информацию о подвиге и жертвенности украинского народа в борьбе с гитлеровскими захватчиками.

Харьковская областная научная редакция, которую в то время возглавил кандидат исторических наук, заслуженный журналист Украины Владимир Николаевич Казак, к 50-летию Победы должна была издать 17 томов. Но объем работы и количество материалов, собранных сотрудниками редакции, оказались настолько обширными, что на сегодняшний день из печати вышли 25 томов Книги Памяти. В первых 20-ти томах историко-мемориального многотомного издания «Книга Памяти Украины. Харьковская область» [2] увековечены имена свыше 345 тысяч наших земляков – воинов, партизанов, подпольщиков – и свыше 86 тысяч освободителей нашего края.

Второй составляющей частью издания стала Книга Скорби, в которую занесены имена мирных граждан, погибших во время оккупации от фашистского террора, голода, холода и болезней, связанных с ними, а также вследствие бомбардировок. Если для 1-го сериала – Книги Памяти – основными источниками информации были учетные карточки райвоенкоматов и около 30 тысяч компьютерных распечаток Центрального архива Министерства Обороны, то для

следующего – Книги Скорби – сведения о каждом погибшем научные редакторы собирали в архивах Москвы, Киева, Харькова. С помощью архивных данных и изданных книг тысячи потомков узнали точные данные о дате, месте рождения своих родных, а также подробности о их гибели.

...В 9-м томе Книги Памяти уроженец с. Поповка Краноградского района Кондрат Захарович Щербина числится пропавшим без вести в ноябре 1943 года. Дело № 833, с которым автору этих строк удалось познакомиться в Государственном архиве Российской Федерации, хранит сведения о зверски замученных и расстрелянных 700 пленных краноармейцев в районе Павловки, на ул. Бородиновской, среди которых был и К.З. Щербина. Новые данные о войне внесены в 20-й том Книги Памяти Украины. В этом же томе опубликованы подробности о последних минутах жизни красноармейцев, уроженцев Харьковщины, расстрелянных гитлеровцами 14 марта 1943 г. в 1-м армейском сортировочном госпитале. Из протокола допроса 27 сентября 1943 г. гражданки Молчановой, работавшей в госпитале и проживавшей по ул. Тринклера, 3: «В марте 1943-го начальник госпиталя не разрешил эвакуироваться пешком, не ожидая транспорта, раненым бойцам. Когда немцы начали во дворе расстреливать первых раненых, то находящиеся в глазном отделении клинического городка остальные красноармейцы (зная, что их ждет та же участь), стали еще сильнее волноваться. Одни плакали, другие сходили с ума, а большинство начали писать предсмертные письма и передавать мне, чтобы я об их гибели сообщила родным». Эти письма адресованы в Татарию, Казахстан, Луганскую, Куйбышевскую области. Одно из них – в пгт. Старый Мерчик (Катериновку) Валковского района Дужковой (возможно, Душке) Екатерине Ивановне: «Если меня убьют, то известите жену. Пускай меня заберут домой. Прощай, Катя, Вера, Надя и Танечка». В одежде отдельных трупов обнаружены красноармейские книжки, медальоны, справки и др. документы, по которым устанавливали личности расстрелянных. Один из них – Пелешенко Семен

Никитович, 1922 года рождения, уроженец пгт. Старый Мерчик Валковского района. Эти письма и документы хранятся в Москве, в архиве Российской Федерации. На наш вопрос, почему их не вернут в Украину, ссылаются на «неделимость фондов». Благодаря архивным поискам удалось установить 27 фамилий воинов. Родственники погибших смогли поклониться месту их последнего пристанища, на территории клинического городка, где сооружен памятник.

...14 марта 1943 года во дворе своего дома по ул. Тарасовской, 2, была расстреляна семья милиционера Тимофея Тютюнникова, оставленного в Харькове для подпольной работы. В тот же день на этой улице оккупанты расстреляли еще свыше пятидесяти семей харьковчан. Чудом осталась в живых после этой кровавой бойни пятилетняя Тамара Тютюнникова: тяжело раненную, ее подобрала вошедшие на следующий день в город красноармейцы и определили в госпиталь, откуда она попала в детский дом. Свой возраст, дату рождения, имена родителей, откуда они родом, – Тамара узнала только спустя 60 лет из второго тома Книги Скорби, опубликовавшего трагическую историю этой семьи.

...С надеждой узнать о судьбе своей бабушки, работнице завода «Серп и Молот», арестованной в 1942 году гестапо, обратился в редакцию ее внук Сергей. Имя Екатерины Ивановны Абрамовой (Лазуренко), 1909 года рождения, уроженки Рязанской области – первое в печальном поименном списке арестованных гестапо (2-й том Книги Скорби). Сергей разыскал в Харькове соседей своей бабушки, отправил письмо в Рязанскую область.

В томах Книги Памяти опубликованы исторические очерки, карты-схемы мест захоронений, перечень воинских частей, которые участвовали в боях на территории Харьковской области, и другие дополнительные материалы: список военных медицинских учреждений, которые дислоцировались на Харьковщине в период 1941–1947 гг., список фашистских лагерей военнопленных на территории Харьковской области.

Работая в Государственном архиве Харьковской области над немецкими трофейными карточками, редакторы установили дальнейшую судьбу свыше 3-х тысяч военнопленных, уроженцев Харьковщины, которые раньше считались пропавшими без вести. Многим военнопленным вернули доброе имя, сняв тень подозрения, которая неотступно следовала за ними в годы тоталитарного режима. И в этом огромная заслуга, прежде всего, В. Н. Казака, который испытал всю горечь плена. Из автобиографии: «В мае 1939 г. поступил в 14-ю Харьковскую артшколу спецназначения. В сентябре 1941 года эвакуировался со школой в г. Актюбинск, где в июне 1942 года — окончил ее и был направлен в 1-е Пензенское артиллерийское училище. В феврале 1943 года выпущен из училища со званием «лейтенант». 23 сентября 1943 года десантировался в тылу врага в Каневском р-не Киевской области, 10 октября этого же года при возвращении с задания при переходе линии фронта, попал в плен. Через несколько дней был привезен в лагерь в г. Умань, затем отправлен в г. Ченстохова (Польша). В ноябре перевезен в лагерь г. Вена на склад, где работал чернорабочим. 20 августа 1944 г. совершил побег, и в начале сентября был пойман на чехословацкой границе. Находился в тюрьмах Венгрии. 26 декабря 1944 г. снова заключен в лагерь для отправки в Германию, но из лагеря совершил побег. В середине января 1945 г. был пойман в р-не оз. Балатон (юг Венгрии) и посажен в карцер при одной воинской части. В марте 1945 г. отправлен с этапом в Австрию, по пути на территории Австрии с этапа бежал. На следующий день был схвачен и приговорен немецким военно-полевым судом к расстрелу, но за несколько часов до исполнения приговора совершил побег, и 1 апреля 1945 г. соединился с частями Советской Армии на территории Венгрии».

В сентябре 1945 г. В. Н. Казак был восстановлен в звании. В сентябре 1947 г. уволен в запас и переехал в г. Харьков, где поступил учиться на исторический факультет Харьковского государственного университета. Здесь же, впоследствии, защитил кандидатскую диссертацию, темой которой стали исследования

героических и трагических страниц Второй мировой войны. Эта подвижническая работа стала смыслом и его дальнейшей журналистской деятельностью, и всей жизни.

В научно-публицистическом фолианте «Бессмертие» [3], изданном в 2000 году в Киеве Главной редакционной коллегией историко-мемориального сериала «Книга Памяти Украины», есть очерки и Владимира Николаевича: «Бої в Криму», «Героїзм і жертвність захисників Севастополя», «Харківська трагедія», «У нацистських таборах смерті».

В двадцати томах «Книги Памяти Украины. Харьковская область», подготовленных и изданных под руководством В. Н. Казака, увековечены имена 345 тысяч наших земляков. Все 55200 экземпляров Книги переданы бесплатно школам, библиотекам, музеям, райвоенкоматам области, семьям погибших воинов. Герой Украины, генерал армии И. А. Герасимов, возглавлявший Главную редколлегию Книги Памяти Украины отметил, что харьковская Книга – одна из лучших. Такой высокой оценки издание удостоено благодаря создателям, стоявшим у истоков Книги Памяти – журналистам-фронтовикам Владимиру Николаевичу Казаку, Ивану Петровичу Лялюку, Лидии Ивановне Бридун, Валерию Степановичу Заливадному. Их дело достойно продолжили «дети войны» А. Л. Заводный, А. И. Булгакова, В. Ю. Донин, Т. М. Кашина, В. П. Лебедева, Л. И. Сащенко, подготовив к печати три тома Книги Скорби.

Третья часть, над которой сейчас работает редакция – это Книга Памяти «Победители», в которой публикуются расширенные биографические сведения об участниках Великой Отечественной и Второй мировой, чьи судьбы связаны с Харьковщиной. Большинство биографий были собраны благодаря работе в Харьковском областном военкомате. Кроме того, большую помощь по сбору материалов оказывают ветеранские организации, активно сотрудничают с редакцией музеи Харькова и области, учебные заведения, общественные организации, государственные учреждения.

Защитники. Освободители. Победители – первый том завершающего сериала открывают биографии ста шестидесяти восьми Героев Советского Союза, подвиг которых по праву должен войти в Бессмертие. Из воспоминаний Героя Советского Союза Дмитрия Васильевича Гамова: «... Во время оккупации села (с. Песчанка Красноградского района) работать приходилось мало, так как в большинстве случаев прятался от Германии. В Германию ловили восемь раз, и все восемь раз бежал...» [4, л. 34]. Узнав о блестящих успехах молодого летчика-земляка (Героя Советского Союза Николая Федоровича Денчика), трудящиеся Манченковского сельского совета собрали из своих личных сбережений 350 тыс. рублей в фонд Военно-Воздушных сил Советской Армии с просьбой сделать за эти средства самолет и передать отважному советскому соколу. По словам самого Н. Ф. Денчика: «С ноября 1944 года воевал на самолете, приобретенном мне на сбережения трудящихся Манченковского сельсовета Харьковского района. На этом самолете я воевал в Прибалтике и на Одере, и над Берлином. Войну я закончил на этом самолете. В 1943 году при освобождении г. Орел в течение восьми дней я сбил в воздушных боях 13 немецких самолетов».

Для подготовки Курской битвы, положившей начало освобождению Харькова, потребовались новые силы. Приведем некоторые выдержки из переписки обкома КП(б)У с Советом Народных Комиссаров УССР и Верховным Советом УССР о мобилизации женщин в Красную Армию, состоянии госпиталей, снабжении воинских частей и населения области продовольствием:

«Для зачисления в ряды частей Красной Армии по Воронежскому фронту прошу Вас по Харьковской области отобрать и направить к 1 июля 1943 г. 1180 человек женщин согласно прилагаемому расчету по специальностям:

шоферы	– 600
трактористы	– 270
телефонисты	– 60
телеграфисты	– 120

радисты	– 50
наборщики	– 30
печатники	– 50
ИТОГО:	1180

Женщин отобрать в возрасте 18–30 лет, физически здоровых и политически проверенных (место назначения – Новый Оскол)» [5, л. 18].

«...Еще 500 человек женщин до станции Старый Оскол в распоряжение командира 234 фронтового запасного стрелкового полка» [5, л. 20].

«...Отобрать 1000 человек женщин. Направить Воронежскому фронту 10.09.1943. В случае отсутствия количества женщин указанных специальностей, можно подменить их женщинами развитыми и грамотными с тем, чтобы можно их было обучить в короткие сроки. Станция выгрузок – Готня» [5, л. 21].

Герой Украины, Герой Социалистического Труда, академик Л. Т. Малая вспоминает: «...В памяти – только что освобожденный Харьков, куда мне, капитану медицинской службы, пришлось вернуться с передовых позиций Юго-Западного фронта. Харьков выстоял ценой невероятных страданий и больших потерь, силой отчаянного сопротивления и веры людей в Победу. Поклон тебе наш город, за этот Подвиг. Помните о нем, харьковчане...» [6, л. 48].

Заведующая историческим музеем Харьковского национального медицинского университета Перцева Жанетта Николаевна передала во время посещения научными редакторами исторического музея Харьковского национального медицинского университета биографии медиков, участников Великой Отечественной и Второй мировой воен. А Тамара Васильевна Бутенко, председатель совета ветеранов 53-й Армии, директор музея этой Армии, председатель Харьковского областного комитета ветеранов войны по работе среди женщин для 3-го и 4-го томов Книги Памяти «Победители» подготовила и составила анкеты на своих однополчан и многих женщин, участниц боевых действий. «Было у войны и женское лицо»

– сборник, написанный при активном содействии Тамары Васильевны, ветераном Великой Отечественной войны, известным журналистом и прозаиком Анатолием Семеновичем Паниным, автором повестей о войне «Вкус полыни», «Памяти невынутый осколок», художественно-документальной повести «Власть высоты» (о Герое Советского Союза, нашей землячке Валентине Гризодубовой), автобиографической повести «Путешествие в прошлое».

«Домой? Нет, на Восток. Война закончена. Навоевались досыта. Что дальше? Начальство темнит. Или само не знает. В штабе составляют списки. Первыми на увольнение идут, конечно, старики. То есть, действительные, кому пятьдесят и больше лет. Но основная масса стариков – вроде меня: Молодых годами, но провоевавших вне всяких норм по пять – шесть лет. Вскоре отпустили некоторых по возрасту, женщин, которые имели детей, кое-каких старослужащих, имевших ранения. Остальным – ждите. 12 июля 1945 года было общее построение. Мне к ордену Красной Звезды добавили медаль «За боевые заслуги». А 14-го июля, наконец, поехали. Но в воздухе висит вопрос: куда? Никто не знает. Чем дальше на восток, тем быстрее гонят эшелон. Повсюду все громче раздаются голоса, что едем на новую войну – теперь уже с Японией» (А. С. Панин «Путешествие в прошлое»). Для Михаила Аврамовича Золотковского, подполковника-инженера, преподавателя военной кафедры Харьковского политехнического института, дошедшего до Чехословакии, война тоже не закончилась в мае 1945 года: только в сентябре, в далекой Японии. Как и для многих его сослуживцев, ветеранов 7-го механического корпуса, которые, благодаря Михаилу Аврамовичу, составившему списки, будут внесены в 3-й том Книги Памяти «Победители» [7, с. 511].

Долгим был путь к Победе... Из стенограммы беседы с секретарями райкомов КП(б)У г. Харькова 22 июня 1941года о проведении митингов и мобилизационных мероприятий: «Тов. Скачков, парторг завода им. Коминтерна: «... Мы имели факты патриотизма. У нас есть красный партизан Посошков,

старый член партии, рабочий, пришел в партком с заявлением о посылке его на фронт. Комсомолки Бочарова, Шабанова явились с заявлением, просили послать их сестрами на фронт. В сталелетейном цехе член партии Кривонос, бригадир, после митинга объявил, что его бригада в составе 29 человек будет работать по перевыполнению программы на своем участке, и эта бригада работает сейчас на второй смене [8, л. 1].

Из воспоминаний бывшего редактора газеты «Соціалістична Харківщина» Г. П. Булкина: «26-го июня все областные газеты, в том числе и наша, вышли наполовину уменьшенным форматом. В начале июля прекратила свой выход областная комсомольская газета «Ленінська зміна». Оставшиеся в аппарате сотрудники двух областных редакций проводят большую работу по привлечению внештатных корреспондентов, литераторов, работников искусства, ученых. Страницы газет заполняются статьями и корреспонденциями партийных и советских работников, рассказами писателей и стихами поэтов, зарисовками и фотоснимками, отражающими трудовые будни и боевые подвиги нашего народа. В рассказе об огульчанских колхозницах Валковского района харьковский литератор Кость Гордиенко рисует волнующую картину женского движения за овладение техникой: «Мужчины ушли на фронт. Мы их должны заменить! ». На страницах газеты печатались рисунки и плакаты художников В. И. Касияна и М. Г. Дерегуса, посвященные борьбе партизан в тылу врага, а также фотоснимки с фронтов Отечественной войны. В эти тяжелые для всей страны дни наши журналисты работали с особым напряжением, работали и за себя, и за тех, кто добровольно ушел на фронт» [8, л. 1].

Полные кавалеры орденов Славы, участники Парада Победы в Москве – эти биографии откроют 3-й том Книги Памяти «Победители». Областная редакционная коллегия, коллектив редакции благодарны всем, кто помогал и принимал участие в создании Книги Памяти.

Учитывая вышеизложенное, имея поддержку государства и понимание «большого» дела, а также с помощью местных

органов самоуправления, Харьковская областная редакция надеется издать тома Книги Памяти «Победители. Харьковская область» — региона, который понес огромные убытки в годы Великой Отечественной войны и землю которого защищали тысячи и тысячи Победителей.

Источники и литература

1. Госархив Харьковской области (ГАХО), ф. Р-1502, оп. 3, спр. 1.
2. Книга Пам'яті України: Харківська область. В 20 т.
3. Безсмертя. Книга Пам'яті України 1941 – 1945. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.
4. ГАХО, ф. П-2, оп. 2, спр. 659, арк. 34, 38.
5. Там же, спр. 55, арк. 20, 21.
6. Книга Скорботи України. Харківська область, т. I, с. 48.
7. Книга Пам'яті України. Переможці. Харківська область. – Х., 2008. том I. с. 511.
8. ГАХО, ф. П-2, оп. 1, спр. 1333, арк. 1.

Роман Пономаренко

Нацистская пропаганда в Харькове в 1941-1943 годах

Вторая Мировая война кроме противостояния военного, была еще и противостоянием идеологическим. Едва ли не впервые в истории, идеология играла одну из основных ролей в военных доктринах стран-участников, ведь часто победа на идеологическом фронте означала или успех на поле боя, или укрепление внутреннего фронта. Поэтому значение пропаганды в истории Второй Мировой войны трудно переоценить. Новый виток идеологической войны завязался с началом войны Германии против СССР, теперь в деятельности немецких пропагандистских органов начинает преобладать пропаганда, нацеленная на войска и население Советского Союза. Всю антисоветскую пропаганду нацистов направляло Имперское министерство народного просвещения и пропаганды, имевшее, по такому случаю, специальный восточный отдел. В этой статье мы проанализируем основные направления, методы и эффективность немецкой пропаганды в Харькове в 1941-1943 годах.

Анализ имеющихся материалов позволяет утверждать, что основные направления нацистской пропаганды в Харькове полностью соответствовали направлениям, характерным для всей территории Украины. Это были: 1) разжигание ненависти к советскому строю; 2) обеспечение лояльности населения к новой власти и популяризация немецких общественных и культурных ценностей; 3) вербовка рабочей силы для немецкой промышленности; 4) пропаганда ликвидации колхозного строя и новых отношений на селе; 5) разжигание антисемитизма; 6) проведение мысли о непобедимости Вермахта и конечной немецкой победе; 7) привлечение местных добровольцев на немецкую военную службу. Таким образом, в целом все эти направления мало отличались от пропаганды

на других оккупированных территориях Советского Союза. Правда, все они имели свои, местные особенности.

Рассмотрим все эти направления подробнее, на конкретных примерах. Как оказалось, в Украине вообще, и в Харькове в частности, проблема разжигания ненависти к советскому строю не являлась трудной задачей, достаточно было лишь напомнить населению про преступления или непопулярные меры сталинского режима и умело обыграть данные факты: принудительная коллективизация, голодомор 1932-1933 годов, репрессии 1936-1938 годов. Не добавили популярности советскому режиму факты расстрела политических заключенных во Львове и Виннице, активно растиражированные нацистами, а также применение Красной армией тактики «выжженной земли», при отступлении с украинских территорий. Для усиления пропагандистского воздействия немцы привлекли на службу местных коллаборационистов, не будет преувеличением сказать, что без их помощи немецкая пропаганда (причем, во всех направлениях) не была бы такой действенной и актуальной.

С приходом новой власти в украинских городах организовывалось издание оккупационных газет, где сразу же появились соответствующие статьи и фельетоны, которые в доступной, но, самое главное, в ненавязчивой форме, доносили до читателя мысль о преступности или же несправедливости советского режима. Чего стоят только названия: «Московские крокодилы», «Райские птицы» и тому подобное ¹. В статье «Два солнца», опубликованной 10 декабря 1941 года в харьковской газете «Новая Украина», некто А. Так проводил сравнение между Солнцем астрономическим и «Кремлевским солнцем»: «Астрономическое солнце каждый день всходит и заходит; летом оно сильно припекает, а вот зимой мы его почти не чувствуем. Кремлевское солнце не такое. Оно как зашло, так и встало над головой, как начало припекать – так печет и печет. С людей уже тридцатый пот льется, а оно печет. У людей терпение заканчивается, а оно печет... Наиболее досаждало оно украинцам. Вспомним:

1932 год. Припекло кремлевское солнце – и где делись 2 миллиона украинских крестьян: ГПУ отправило их на север, рубить леса.

1933 год. Припекло кремлевское солнце – и погибло 8 миллионов украинского населения: Постышев и Балицкий погубили людей голодной смертью.

1937 год. Припекло кремлевское солнце – и исчезло 20 000 украинской интеллигенции: НКВД отправило их в концентрационные лагеря»².

Сполна использовала немецкая пропаганда обнаружение массовых захоронений жертв НКВД во Львове, Виннице и других местах. В этом случае, в целях объективности подачи материала, нацисты применили такой действенный прием, как привлечение международных наблюдателей. Вот, например, как это подавалось в оккупационной прессе: «Бывший офицер бельгийский королевской армии Пьер Соне, который был в Виннице, так описывает раскрытие жертв НКВД: «В июле 1943 года земля открыла свою тайну. Руки трупов связаны на спине. Трупы лежат слоями один на другом. Могила глубиной в три метра. Много могил, одна за другой...»³.

Как известно, Харьков дважды освобождался войсками Красной армии. После первого раза, 16 февраля 1943 года, ровно через месяц город был снова отбит немцами. Именно в этот момент зафиксирован новый виток пропагандистской активности. На этот раз «под удар» попало «Обращение к украинскому народу», с которым в Харькове обратился к населению Н.С. Хрущев. Некто К. Кондратенко писал: «Авторы обращения нагло врут, якобы гитлеровцы «уничтожают лучших людей украинского народа». Кто же в действительности в 1933 году уморил голодом 3 000 000 украинских крестьян? (в примере, приведенном выше, давалась цифра 8 миллионов – Р.П.) Миллионы настоящих украинцев большевики расстреляли и загнали в Сибирь в 1935-1938 годах. Прошлой зимой большевикам удалось занять некоторую территорию Украины. Снова расстрелы. Расстреливали людей только за то, что они оставались на

территории занятой немцами и не хотели эвакуироваться со своими угнетателями»⁴.

Об эффективности именно антисоветской пропаганды однозначно судить трудно. Конечно, люди пострадавшие от советской власти или настроенные к ней скептически, реагировали на нее положительно. На тех же, кто испытывал к Советскому Союзу патриотические чувства, судя по всему, большого влияния она не оказывала.

Популяризация Третьего Рейха осуществлялась через публикацию материалов об условиях жизни немецких рабочих и крестьян, сравнение организации ведения хозяйства в СССР и Германии и т.п. Забавно, что общий смысл всех этих материалов мало отличался от советской пропаганды, иногда достаточно лишь только заменить имена и термины. Названия статей говорят сами за себя: «Как работают в Германии», «Национал-социалистическая опека над матерью и ребенком», «Женщина в национал-социалистическом государстве», «Германия и украинцы». Важной составляющей данного процесса стало освещение биографий ведущих деятелей нацистского режима, например, статья «Доктор Лей – создатель «Трудового фронта», вышедшая в харьковской «Новой Украине» 28 марта 1942 года в рубрике «Личности Великой Германии». Интересно, что авторами подобных статей часто были немцы. Так для харьковчан статью «Гитлер – освободитель» (этот тезис стал одним из основных тезисов немецкой пропаганды на оккупированной территории Советского Союза) написал немец, лейтенант, доктор Хорст Хохензеб. Во всех этих материалах достижения Германии противопоставлялись тому, что было в Советском Союзе, естественно, не в пользу последнего. Для обоснования тезиса «Гитлер-освободитель» значительная часть статей и листовок строилась следующим образом: а) большевики захватили Украину; б) большевики уничтожали украинский народ; в) теперь большевизму пришел конец, а украинский народ – стал свободным и все это благодаря Гитлеру и Германии.

Активно включились в пропаганду немецких ценностей и местные коллаборационисты из творческой интеллигенции, принесли на «алтарь немецкой победы» плоды своего труда. Так поэт А. Варавва написал целую оду «Адольф Гитлер. Фюреру Великого Немецкого Народа», которую представил на суд общественности ко дню рождения фюрера 20 апреля 1942 года⁵.

Думаем, будет справедливо отнести к этому пункту и пропаганду, направленную на привлечение местного населения к сотрудничеству с оккупантами. В одной из нацистских инструкций говорилось: «Для быстрого усмирения завоеванных областей необходимо завоевать доверие населения. Относиться к русскому населению как к бесправному и бесчестному неправильно и не соответствует нашим интересам.... Немцы должны показать себя высококультурной нацией, господство которой является для русского народа освобождением от большевистского ига»⁶. Похожую директиву 6 октября 1941 года отдало и Главное командование сухопутных сил: «Нужно постоянно подчеркивать то, что Германия является только врагом большевизма, но ни в коей мере – врагом советских рабочих. Напротив, победа Германии принесет также и здесь освобождение и положит конец бессмысленному рабству рабочих»⁷.

Основным следствием привлечения населения к сотрудничеству стала вербовка рабочей силы. В условиях затянувшейся войны важной задачей для Третьего Рейха стала необходимость замены мобилизованных в армию немецких рабочих иностранцами, с оккупированных стран. Первоначально нацисты надеялись привлечь население оккупированных областей на работу в Германию на добровольных началах. 11 января 1942 года в киевской газете «Новое украинское слово» вышло объявление: «Украинские мужчины и женщины! Большевистские комиссары разрушили ваши фабрики и рабочие места и таким образом лишили вас платы и хлеба. Германия дает вам возможность для полезной и хорошо оплаченной работы. 28 января 1942 года первый транспортный поезд отправляется в Германию. Во время

поездки вы получите хорошее отношение, кроме того, в Киеве, Здолбунове и Перемышле – горячее питание. В Германии вы будете хорошо обеспечены. Про ваши семьи будут, все время, заботиться...»⁸. Объявления подобного содержания появились и в прессе других городов Украины, в частности, в Харькове.

После этого нацистские пропагандистские органы развернули широкую кампанию по вербовке населения. Отдел пропаганды «У» (Украина) с февраля до июля 1942 года распространил около 350 000 экземпляров плакатов и листовок, приглашающих ехать на работу в Германию. Тем, кто поедет добровольно, обещали получение специальности, высокую зарплату, хорошие бытовые условия, заботу об остающихся дома родственниках. В газетах помещались статьи, рассказывающие о счастливой жизни восточных рабочих в Германском Рейхе, с типичными названиями «Мы вам поможем!», «Мы никогда не вернемся к большевикам», «Труд для Великой Германии» и т.п. Немцы быстро организовали сеть вербовочных комиссий, открыв к декабрю 1942 года 110 бюро труда⁹.

Усилия нацистских пропагандистов дали определенный результат: поначалу многие украинцы (и не только украинцы) действительно добровольно ехали работать в Германию. В дальнейшем ситуация изменилась, немецким руководителям не хватило гибкости, количество добровольцев быстро иссякло, и нацисты перешли к принудительному набору рабочей силы. В 1943 году была объявлена трудовая мобилизация. Теперь про добровольность набора речь уже не шла, даже в пропагандистских объявлениях: «Украинцы! Тотальная война против большевиков, требует мобилизации всех сил. ...Немецкий солдат не щадит своей жизни. Но он требует от украинской молодежи, чтобы она заняла... рабочее место, которое оставил немецкий солдат в Германии»¹⁰.

После этого во многих местах начались облавы на людей. Популярности эти меры оккупантам, естественно, не добавили.

Пропаганду, направленную на вербовку украинцев на работы в Германию, следует признать наименее эффективной,

поскольку от добровольного найма немцы быстро были вынуждены перейти к принудительному набору, что только восстанавливало против них население, воочию видевшее обратное тому, что твердила пропаганда, и вообще подрывало доверие к ней украинцев.

Тем не менее, среди пропагандистских акций нацистов были и успешные. В этом случае их эффективность напрямую зависела от политики оккупационных властей. Чтобы сейчас не говорили, но колхозы не пользовались популярностью среди населения. Анализ харьковской газеты «Новая Украина» показывает, что против колхозов в ней было написано 98 статей. И наиболее удачным ходом нацистской оккупационной системы на оккупированных советских территориях была отмена колхозного строя. В начале февраля 1942 года был издан закон о земельной реформе, так называемый «Земельный закон Розенберга». По этому закону, вместо колхозов были введены «общие дворы», а размеры приусадебных участков крестьян, переданных в частную собственность и освобожденных от налогов, увеличены. Все это нашло отражение в популярных пропагандистских лозунгах: «Каждому работающему крестьянину – своя земля», «Новый земельный порядок – подарок крестьянству», «Колхозной системе – конец!» и так далее. Отдельно указывалось, что «немецкое правительство знает, что только полная перестройка сельского хозяйства может стать подспорьем для нового упорядочивания вашей (т.е. крестьян – Р.П.) жизни. Поэтому... провозглашен новый земельный порядок уже теперь, когда идет борьба с большевизмом. Немцы пошли на такие жертвы, и от многого отказались, чтобы, несмотря на причиненные войной трудности, немедленно прийти к вам с помощью и совместно с вами заново отстроить уничтоженное, разбитое большевиками сельское хозяйство»¹¹.

Конечно, главной причиной издания такого закона была необходимость увеличить приток продовольствия из восточных территорий для Германии и оккупированной Европы.

Антисемитская пропаганда на оккупированных Восточных территориях являлась следствием целевых установок политики Третьего Рейха. На стенах украинских городов появились плакаты с простыми, но ясными лозунгами: «Жидаы – ваши вечные враги», «Сталин с жидами – одна шайка преступников», «Жидам не место среди вас!» и так далее.

Евреям досталось даже в упоминавшейся выше статье К. Кондратенко, критикующей хрущевское «Обращение к украинскому народу», в котором, между прочим, о евреях не было ни слова: «Известно, что украинский народ остался на своей родине, а убегали жидаы и комиссары. Жидаы не воюют, а обделяют гешефты, обманывают уральцев и сибиряков»¹².

Была ли эффективна антисемитская пропаганда нацистов? Этот вопрос спорен и неоднозначен. В советское время на него ответили бы категорически отрицательно, и этот ответ всех бы удовлетворил. Однако, современные исследования заставляют пересмотреть эту точку зрения. Так, анализируя архивные дела фондов местных полицейских организаций, автором были обнаружены документы, убедительно демонстрирующие картину широко развернувшегося доноительства обычных советских граждан, оказавшихся под оккупацией, на таких же советских граждан, вся вина которых состояла только в том, что они еврей¹³. Причем категории граждан, замешанных в этом, оказались самыми разными, от рабочих и служащих до интеллигенции. Таким образом, приходится признать, что антисемитская пропаганда нацистов дала результат, и дала его довольно быстро.

Важным заданием немецкой пропаганды стала популяризация украинской истории и культуры. В Восточной Украине началась борьба за повсеместное введение в обиход украинского языка. 9 марта 1942 года бургомистр Харькова А. И. Крамаренко издал приказ, выдержки из которого приведены ниже:

«Уже почти четыре с половиной месяца прошло с того времени, как могучим оружием непобедимой Германской Армии наш город был освобожден от жидовско-большевистской

стаи угнетателей Украинского народа. Пятый месяц уже над нашим свободным городом, рядом с победоносным Германским флагом развевается наш родной сине-желтый украинский флаг, как символ новой жизни, нового возрождения нашей любимой родины.

Но, к большому сожалению и стыду для всех нас украинцев, до сих пор остается еще позорное большевистское наследство. С большим стыдом для всех нас и с полностью понятным гневом украинского населения случается иногда слышать в некоторых организациях, даже в районных управах, разговоры на русском языке со стороны чиновников, которые вроде бы стыдятся своего родного языка.... Поэтому приказываю категорично запретить всем чиновникам разговоры на русском языке в служебное время на работе»¹⁴.

А уж к популяризации украинских ценностей и немцы, и коллаборационисты подошли с размахом. Началось все с кампании в прессе: в харьковской «Новой Украине» выходили статьи «Трезубец Владимира Великого – герб Украины», «Территория и население Украины», в «Сумском вестнике» – цикл статей о гетмане И. Мазепе, и далее все в том же духе.

Интересно отметить, что Советский Союз также начал вести национальную пропаганду, направленную на привлечение симпатий украинского народа, не последнюю роль в этом сыграл Н.С. Хрущев. Правда, акценты в ней делались на вековой дружбе русских и украинцев, борьбе украинцев с угнетателями, как нельзя, кстати, «оказалась» и оккупация Украины кайзеровской Германией в 1918 году. В итоге, деятельность немецкой пропаганды в национальном плане, прошла для украинцев практически бесследно, учитывая быстро заступившую ей на смену советскую пропаганду этих же национальных ценностей, имевшую лишь некоторые отличия.

Наименее исследованным остается направление немецкой пропаганды среди населения оккупированных районов, сосредоточенное на проведение мысли о непобедимости Вермахта и неотвратимой конечной победе Германии. Историки, как правило, подробно не останавливаются на этом

пункте, считая его второстепенным. Действительно, в основном пропагандистские сообщения с фронтов повторяли сводки Вермахта, а публицистические материалы брались прямо из немецкой прессы. В то же время, именно при анализе этого направления можно найти много интересных, забавных моментов и нестандартных пропагандистских приемов, которые часто остаются за бортом внимания исследователей. Например, малоизвестно, что среди населения оккупированных территорий Советского Союза активно популяризировались действия немецкого подводного флота. Но, кроме перепечатки сообщений немецких газет и механического перечисления количества потопленных союзных судов и тоннажа, использовались и более тонкие методы. Например, в газетном фельетоне «Несчастный случай» обыгран диалог У. Черчилля с лордом Нельсоном, в котором последний попрекает Черчилля в больших потерях флота и, главное, в большом числе погибших английских моряков¹⁵.

Пропагандистам приходилось быстро реагировать на изменения положения на фронте, не отступая далеко от немецких коммюнике. Так, отступление Вермахта на юге СССР зимой 1942-1943 годов подавалось следующим образом: «немецкое командование, с целью сокращения линии фронта оставило некоторую территорию, а большевики восторженно объявляют об «успехе» и наступлении, которое успешно развивается»¹⁶.

Очень интересно посмотреть, как сместились акценты в немецкой пропаганде, когда победы Оси закончились и в войне начался перелом. Так, когда миру стало известно о капитуляции итало-немецких войск в Тунисе, а на горизонте замаячило скорое открытие Второго фронта, в статье «Им пришлось обойтись Африкой» населению оккупированных восточных территорий объясняли: «Страны Оси вели войну в Африке так экономично, как это было возможно... На протяжении лет Северная Африка для нашего врага может быть сравнима с открытой артерией, с которой все время идет кровь». Далее началась стандартная немецкая болтовня (другое слово

для этого просто не подходит) про непобедимый и могучий Атлантический вал, для укрепления которого «использован опыт... линии Мажино, линии Метаксаса и линии Сталина», рассказы про успешные немецкие десанты в Норвегии и на Крит и, соответственно, неудачные союзные десанты в Греции, Дьешпе и Бирме, пространные рассуждения о длине морских путей снабжения, количестве вооружения и так далее¹⁷. Конечно, при современном анализе ни один из доводов этой статьи не выдерживает даже самой маленькой критики, и создается впечатление, что дела Германии действительно плохи. Но мог ли сделать такой вывод житель оккупированной Украины в 1943 году, не имея других источников информации?

В другой статье, с красноречивым названием «Опоздали!», также посвященной поражению стран Оси в Африке, украинскому населению рассказывалось о подвигах Африканского корпуса, а союзное командование предупреждалось от открытия Второго фронта: «И не как побежденные бьются они теперь в Африке, а как люди, которые остаются на своем посту до тех пор, пока не выполнен приказ. Тем англо-американским стратегам, которые надеются напасть на Европу, нужно бы помнить про солдат Африканского корпуса, и тогда бы они отказались от своей авантюры. Как должны сражаться солдаты, которые там, в пустыне, в одиночку, отбивали атаки превосходящего противника, когда в их распоряжении будут самые современные укрытия на европейском берегу. Вражеская пропаганда может кричать про успехи союзников на всех континентах, сколько ей хочется. Мы спокойно смотрим в будущее. Решение наступит не там, где этого хотят англо-американцы, а там где его добудет немецкий меч!»¹⁸.

Значительный интерес представляют и освещение в харьковской оккупационной прессе грандиозной Курской битвы, поскольку именно данное сражение и привело в итоге к освобождению Харькова. В середине июля 1943 года авторы статьи «Битва под Белгородом» разъясняли читателям особенности развернувшегося сражения, сравнивая его с прошлогодним наступлением немцев на юге. Они говорили:

«В этой битве главной целью является уничтожение вражеских сил (т.е. Красной армии – Р.П.), как можно в большем количестве, и в первую очередь уничтожение сконцентрированных значительных танковых сил врага... С 4 по 16 июля наше оружие уничтожило 2108 вражеских танков. Это количество танков соответствует не менее как 12 советским танковым корпусам. А если сюда добавить... 33 000 пленных, то становится совершенно ясно, насколько этот успешный удар поражает оперативную силу врага». Пока вроде все просто и понятно. Но, читаем далее: «Танковые бои под Белгородом превратились в две великие немецкие победы по уничтожению танков. Много частей сухопутных войск и войск СС, которые еще в марте вели победоносные бои за Харьков (16 марта 1943 года Харьков был взят именно Танковым корпусом СС и журналисты посчитали нужным напомнить об этом местным жителям – Р.П.), заслужили себе новую славу». Казалось бы, дела у немцев идут просто замечательно. Но что интересно, при чтении статьи сразу бросается в глаза, что эра больших наступлений для Вермахта осталась далеко позади, теперь пришла пора переходить к обороне, к чему после всех победных реляций и готовит читателя итоговый вывод: «Бои под Белгородом нужно рассматривать как начало великой оборонительной битвы на Востоке, которую мы ждем спокойно, уверенные в своей победе»¹⁹. До освобождения Харькова (23 августа) оставалось чуть более месяца... Добавим, что периодически в прессе появлялись материалы, показывающие тяжелое политическое и военное положение стран антигитлеровской коалиции, при этом немецкие пропагандисты не скупались на самые откровенные выдумки. В этой же связи можно упомянуть статью «Восстание в Азербайджане», где сообщалось, что «уже с начала апреля (1943 года – Р.П.) просачиваются в свет отрывочные сведения о том, что на советском Кавказе и Закавказье вспыхнули антибольшевистские восстания»²⁰.

В условиях затянувшейся войны и развернувшегося партизанского движения важным направлением немецкой

пропаганды стало привлечение местного населения к вооруженному сотрудничеству с Вермахтом. В отличие от российских территорий, где немцы агитировали за Русскую освободительную армию, в Украине основной упор делался на мифическую «Украинскую армию», созданную для участия в «борьбе с жидо-большевизмом», и просто на добровольческие формирования. Очевидно, что под термином «Украинская армия» понимался весь сложный комплекс различных местных добровольческих частей. Впрочем, популяризация добровольцев шла широкими шагами. В иллюстрированных журналах публиковались фотографии добровольцев, отличившихся в борьбе с партизанами и награжденных немецкими наградами. Объявления о вербовке подавались в несколько завуалированной форме: «Под руководством немецких унтер-офицеров, которые уже имеют опыт многих театров боевых действий, добровольцу легко стать полноценным солдатом. Новый доброволец проходит военный курс. Если он уже служил в советской армии, его переучивают. Доброволец служит своей родине. Разве ты не хочешь этого? Про все условия узнай в ортскомендатуре». В другом объявлении указывалось: «Солдаты добровольческих частей – это добровольцы, которые сражаются на стороне немецкой армии против большевизма. И ты можешь вступить в эти части, если ты обратишься в ортскомендатуру»²¹. В других материалах рекламировался дух боевого товарищества немецкого солдата и восточного добровольца: «Немецкий солдат дружелюбно и радостно встречает новых соратников.... Каждый немецкий солдат, как представитель немецкого народа и культуры, сознательно стал воспитателем для этих людей – русских, украинцев, белорусов, других национальностей. Готовность к бою добровольцев станет тем больше, чем больше они привыкнут к немецкому окружению, поймут немецкую суть и включатся в жизнь немецких частей»²².

Анализируя многочисленные материалы подобной пропаганды, бросается в глаза отсутствие какой-либо «высокой» мотивации для потенциальных добровольцев. Кроме пайка

и абстрактной «борьбы с большевизмом за родину» больше ничего не предлагалось. Послевоенная судьба Украины была покрыта мраком и, если вдуматься, то становится ясно, что призывали добровольцев сражаться именно за Германию, но никак не за Украину. Отчасти это можно объяснить тем, что судьба Украины так и не была определена нацистским руководством окончательно, существовало, по меньшей мере, 4-5 точек зрения на ее судьбу, от независимого государства – до полуколонии²³. Тем не менее большинство добровольцев об этом, судя по всему, и не задумывалось, довольствовались лишь немецким армейским пайком и относительной материальной стабильностью положения.

Таковыми были основные направления немецкой пропаганды в Харькове.

В целях пропаганды нацисты использовали все имеющиеся в их распоряжении средства. Так, практически во всех крупных городах были открыты театры. В конце 1942 года Украинский центральный штаб партизанского движения подготовил секретную записку в Центральный комитет КП(б) Украины, где в разделе «Театры как форма националистической пропаганды» сообщалось: «В ряде городов Украины – Львове, Тернополе, Станиславе, Сталино, Киеве, Харькове, Днепропетровске, Полтаве и в других – фашистским оккупантам, при активной помощи украинских националистов, удалось открыть ряд театров – музыкально-драматических и драматических. Репертуар театров состоял из пьес «Запорожец за Дунаем», «Наталка Полтавка», «Назар Стодоля», «Сорочинская ярмарка», «Вий» и других... Кроме этих постановок оккупационные власти включают в репертуар пьесы авторов из числа украинских националистов, осужденных в свое время советскими органами за контрреволюционную деятельность»²⁴. Всего в Украине в период оккупации функционировало не менее 60 театров, причем в Киеве 9 театров, а в Харькове – два. В период оккупации в каждом театре прошло в среднем 25(!) премьер, общее количество их по Украине некоторыми авторами оценивается в 1250 премьер.

Показательно, что из этого количества около 900 премьер (70%) оказалось украинской классикой²⁵. Есть и другие интересные данные – статистика посещений спектаклей: 70% зрителей посетивших оперные, балетные и опереточные спектакли, оказались немцами и лишь 30% – украинцами. И наоборот, драмы и комедии посетили 70% украинцев и только 30% немцев²⁶, что в принципе не удивительно, учитывая тот факт, что большинство премьер такого типа были из украинской классики, малопонятной для немцев. Интересно, что, например, в киевской опере ставили такие «милые сердцу каждого» немца оперы, как вагнеровские «Лоэнгрин» и «Тангейзер». Заметим, что режиссером обеих постановок были представители местной театральной элиты (М. Зубарев и Е. Горская соответственно), а дирижером – немец (Вольфганг Брюкнер). В Харькове также пытались поставить «Лоэнгрин» (14 июня 1943 года), но в последний момент поменяли его на «Кармен».

Таким образом, анализ основных направлений и форм нацистской пропаганды в Харькове показывает, что ее результативность напрямую зависела от политики оккупационных властей. В тех случаях, когда она отображала реальные действия, как, например, в земельном вопросе, эффект был позитивный, когда же она расходилась с делом, как в вопросе о вербовке рабочей силы, то и доверия не вызывала. Антисоветская, пронемецкая, национальная и антисемитская пропаганда всегда находили своего потребителя. Касательно освещения хода боевых действий нужно помнить, что других альтернативных источников информации у населения не было, поэтому и это направление следует признать эффективным. Сложно дать однозначную оценку пропагандистским усилиям, направленным на привлечение добровольцев из Восточной Украины на немецкую военную службу, все же нам кажется, что в конечном выборе основную роль играл материальный фактор, в отличие от западных регионов Украины, где у населения были сильные националистические и антисоветские тенденции.

Источники и литература

1. Государственный архив Харьковской области (ГАХО), ф. Р-2984, оп. 1, д. 1.
2. ГАХО, ф. Р-2984, оп. 1, д. 1, л. 2-3.
3. Там же, д. 2, л.178.
4. Там же, л. 211.
5. Там же, д. 1, л. 118-119.
6. Ивлев И. А., Юденков А.Ф. Оружием контрпропаганды. – М.: Мысль, 1988. – с. 128.
7. Там же, с. 133.
8. Гайдаруба В. Театр між Гітлером і Сталіним. – Київ: Факт, 2004. – с.57.
9. Ивлев И.А., Юденков А.Ф. Оружием контрпропаганды, с.150.
10. Пастушенко Т. Використання праці українських примусових робітників у Третьому Рейху // Архіви окупації. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006. – с. 856.
11. ГАХО, ф. Р-2984, оп. 1, д. 1, л. 54.
12. Там же, л. 211.
13. Там же, ф. Р-3030, оп. 1, д. 18, л. 7-8.
14. Там же, ф. Р-3073, оп. 1, д. 2, л. 66.
15. Там же, ф.Р-3326, оп. 1, д. 1, л. 52.
16. Там же, ф.Р-2984, оп. 1, д. 2, л. 186.
17. Там же, л. 210.
18. Там же, л. 113-114.
19. Там же, л. 65.
20. Там же, л. 123.
21. Там же, л. 176.
22. Там же, ф. Р-2984, оп. 1, д. 2, л. 108.
23. Шайкан В. Ідеологічне підґрунтя колабораціонізму в Україні в роки фашистської окупації // Архіви окупації. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006. – с. 851.
24. Гайдаруба В. Театр між Гітлером і Сталіним, с. 6.
25. Там же, с. 9.
26. Там же.

Колекція документів В. О. Рибалова як джерело для вивчення історії Великої Вітчизняної війни на Харківщині

Серед найбільш популярних тем на сучасному розвитку вітчизняної історіографії є дослідження повсякденного життя людей на різних історичних етапах. Адже, щоб краще зрозуміти історичні події, необхідно знати, у яких соціальних, політичних умовах жили люди, як вони ставились до існуючого порядку, державного та місцевого керівництва. І важливу роль у дослідженні історії повсякденності відіграють мемуари як видатних людей, так і пересічних громадян. Бо у своїх спогадах автори відображають такі деталі, які у загальноісторичному процесі не дуже помітні, але набагато яскравіше відображають події та факти, що відбувалися на місцевому рівні.

Для вивчення історії Великої Вітчизняної війни на Харківщині важливе значення має колекція спогадів, зібрана у 1960–1970-х рр. В.О. Рибаловим. І метою даної статті є характеристика зібраних ним документів.

Володимир Олексійович Рибалов народився 1898 р. у Харкові у робітничій родині. Свою трудову діяльність розпочав учнем у магазині готового одягу, а у 1914 р. влаштувався на паровозобудівний завод. З 1918 по 1924 р. служив у Червоній армії. У 1924 – 1929 рр. трудився в органах зв'язку спочатку в Житомирі, а пізніше – в Молдавії. 1924 р. став комуністом. За закликом ЦК Компартії України 1929 року повернувся до Харкова і до 1938 р. перебував на партійній роботі тут і в Одесі, спочатку на виробництві, а у 1936–1938 рр. посідав місце інструктора промислово-транспортного відділу Харківського міськкому партії. 1938 р. переведений до головпоштамту Харкова на посаду замісника директора. Проте через рік повернувся до апарату міськкому партії: спочатку завідувачем новоствореного воєнного відділу, а з

1941 р. – секретарем міськкому з харчової промисловості. У воєнні роки працював на обох цих посадах [1, с. 67]. З 1949 р. завідував адміністративним відділом міськкому партії. 1952 р. переведений спочатку начальником, а з 1954 р. – заступником начальника обласного управління Держтрудошадкас і Держкредиту.

Вийшовши 1957 р. на пенсію, В.О. Рибалов активно займався пошуково-дослідницькою роботою, був членом воєнно-наукового товариства при гарнізонному Будинку офіцерів, брав участь у збиранні та публікації документів і мемуарів, присвячених Великій Вітчизняній війні [1, с. 68]. Особисто написав 15 статей, є автором неопублікованих мемуарів і нарисів з історії Харківщини 1930 – 1960-х рр.

У 1960-х рр. в Радянському Союзі проводилась величезна робота по збору спогадів учасників Великої Вітчизняної війни. Для України поштовхом послужила прийнята ЦК Компартії України постанова від 29 грудня 1962 р. «Про недоліки, допущені при урахуванні учасників антифашистського підпілля і партизанського руху на Україні в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.» [2, ф. П-2, оп. 5, спр. 1152, арк. 7]. У Харкові була сформована спеціальна комісія у складі 9 осіб під головуванням секретаря обкому Компартії України Ю.Ф. Бухалова, до якої входили історики, архівісти, партійні і радянські робітники [2, ф. П-2, оп. 5, спр. 1152, арк. 8]. У 1970-х рр. до цієї роботи була залучена молодь і цей рух отримав назву «Ніхто не забутий, ніщо не забуто», у якому взяли участь мільйони громадян держави. У Харкові серед активістів цього руху був В.О. Рибалов.

Взагалі, Володимир Олексійович збирав розповіді про події часів Великої Вітчизняної війни у визначних воєначальників (М.К. Попеля [2, ф. П-10417, оп. 5, спр. 59], М.С. Шумілова [2, ф. П-10417, оп. 5, спр. 164]), Героїв Радянського Союзу (П. Бельдієва [2, ф. П-10417, оп. 5, спр. 5.]), партійних і радянських керівників області (О.І. Смирнова [2, ф. П-10417, оп. 5, спр. 70, 71], Ф.К. Сирова [2, ф. П-10417, оп. 5, спр. 70, 73а]), партизан і підпільників (Л.О. Полякової

(Кручиніної) [3, ПДФ № 3777], І. Ф. Гаркуши [3, ПДФ № 3783], І. В. Грішкіна [2, ф. П-10417, оп. 5, спр. 19а], О. М. Камишана [2, ф. П-10417, оп. 5, спр. 35а], родичів загиблих харків'ян (родини І. І. Бакуліна [3, НДФ № 3781], О. Г. Зубарева [3, НВФ № 3461], Г. О. Нікітіної [3, НВФ № 3462; НВФ № 3770]), червоноармійців (П. Вернигоренка [2, ф. П-10417, оп. 5, спр. 11]), бійців та командирів Першого Окремого Чехословацького батальйону (Л. Свободи [2, ф. П-10417, оп. 5, спр. 65], З. Коржнар [3, ф. П-10417, оп. 5, спр. 33], М. Квапілової-Пішлової [2, ф. П-10417, оп. 5, спр. 37]).

Розповіді учасників та свідків подій були написані у звичайних зошитах власноручно В. О. Рибаловим або надруковані на друкарській машинці та ним підписані, що дає підставу вважати їх єдиною колекцією документів.

Частина зібраних документів знаходиться в історичному музеї, а ще одна частина – у Державному архіві Харківської області.

У сховищах музею зібрані В. О. Рибаловим мемуари розпорошені по загальних і персональних фондах документів, присвячених війні. Також тут зберігаються тексти екскурсій по місцях бойової слави, складені Володимиром Олексійовичем.

У Державному архіві Харківської області мемуари, зібрані В. О. Рибаловим, зберігаються у фонді П-10417, де розміщена колекція матеріалів воєнно-наукового товариства при Харківському гарнізонному Будинку офіцерів. Із 223-х справ цього фонду 120 – це спогади учасників війни, де також є рибалівські зошити.

Маючи значний матеріал, В. О. Рибалов залишив також рукописи нарисів, присвячені Харківському українському інституту переливання крові [3, НДФ № 3766], обласному військовому комісаріату [3, ПДФ № 3767], Тсоавіахіму і Червоному Хресту [3, ПДФ № 34788], діяльність яких була малопомітною, але вкрай важливою у роки війни. У фонді історичного музею знаходяться також рукописи, де висвітлюється діяльність підпільного обкому комсомолу [3, ПДФ № 3764] і перших партизанських загонів, що діяли

на Київщині [3, ПДФ № 3776]. Також у фонді історичного музею зберігаються мемуари самого В.О. Рибалова «Записки заведуючого военным отделом горкома партии» [3, Вст. № 9295. Инв. № 1274]. Це машинописний текст загальним обсягом 778 сторінок. Він розбитий на три частини і хронологічно охоплює період з 1939 до 1962 р. та переважно спогади, присвячені подіям на Харківщині у 1941 – 1945 рр.

Частково зібрані В.О. Рибаловим матеріали увійшли до книг «В боях за Харьковщину» [4] та «Подвиги во имя Отчизны» [5]: ті мемуари, що зберігаються у музеї та архіві, за обсягом більше, ніж ті, що надруковані у книжках.

У багатьох неопублікованих спогадах автори не приховували дійсного стану, що був на фронті або ворожому тилу в 1941 – 1943 рр. Люди намагалися показати, як у дійсності відбувалися події, учасниками яких вони були. Так, член підпільного обкому партії І.О. Корзін у своїх записках чесно написав, що не зміг об'єднати партизанські загони районів області, якими повинен був керувати [3, НДФ № 2139, с. 4] і пізніше переїхав до Харкова і ніякої боротьби не проводив. А завідувач воєнним відділом міськкому партії Ф.К. Сиров згадував, що напередодні окупації Харкова до нього прийшли командири дивізії, яка відступала через місто, і висловили думку, що оборона міста не має сенсу, бо «доля нашої армії і фронту вирішена і що усі наші зусилля й опір безплідні» [2, ф. П-10417, оп. 5, спр. 73, арк. 7зв.]. У своїх спогадах К.І. Бакуліна, дружина першого секретаря підпільного обкому партії, описала свої поневіряння після повернення з евакуації до Харкова і байдуже ставлення місцевого керівництва до неї [3, НДФ № 3781, арк. 10-11]. Зрозуміло, що у 1960-х роках, коли у радянській історіографії панувала концепція героїзації учасників війни та дбайливе ставлення комуністів до ветеранів та сімей загиблих у боях або у ворожому тилу, такі відомості ніхто не друкував.

При написанні нарисів власних мемуарів В.О. Рибалов використовував архівні документи, власні записи, зроблені під час війни, листи до дружини [3, Вст. № 9295. Инв. № 1274,

ч. 1, с. 3], спогади колег і друзів. Це давало можливість відтворити дійсну картину подій, що у більшості й робив автор. Цікавими є, наприклад, його описи умов життя людей під час війни, враження від поведінки харків'ян, які пережили окупацію [З, Вст. № 9295. Інв. № 1274]. Цікавими для вивчення визначеного періоду є також його записки про перші місяці війни, формування воєнізованих загонів, умови життя і роботи партійних робітників у Куп'янську, де знаходився обком партії та облвиконком у листопаді 1941 – травні 1942 рр., зростання злочинності у звільненому Харкові тощо.

Пишучи нариси або довідки, В.О. Рибалов також користувався архівними документами, які сьогодні поки що науковцями не виявлені. Яскравим прикладом цього є фраза, написана у довідці про І.І. Бакуліна. У цій довідці, крім біографії, написано, що очолити підпільний обком партії повинен був І.І. Профатілов, який у роки війни займав посаду другого секретаря обкому партії. Однак, за декілька днів до залишення міста, він був призначений керівником штабу партизанського руху Харківської області, тому секретарем підпільного об кому партії затвердили І.І. Бакуліна [З, ПДФ № 3400, арк. 1-2]. Зрозуміло, що дослідник зробив такий запис не випадково, а добре знаючи про такий факт. Однак через те, що посилань на першоджерело у довідці немає, сьогодні важко сказати, звідки з'явилося таке свідчення – із якихось документів чи В.О. Рибалов про нього просто знав ще з часів війни. Як би там не було, але така чутка відома у Харкові, і сучасні дослідники, не маючи поки що документальних підтверджень, не можуть ні спростувати, ні підтвердити цей факт.

Значним недоліком спогадів і нарисів В.О. Рибалова є те, що він не робив посилань і тому стверджувати, що вони абсолютно правдиві, неможливо. Хоча при ознайомленні з його спогадами відчувається, що автор добре знає тему і має на меті розповісти про дійсний стан, у якому опинилися місто і його мешканці у часи війни, не приховуючи негативні явища і в той же час намагаючись пояснити причини того, що відбувалося

у місті. Зрозуміло, що в цьому йому допомагав досвід партійної роботи, вміння аналізувати ситуацію. І все ж, як партійний працівник, він у всьому дотримувався лінії партії і залишався вірним партійцем до кінця. І написати такі спогади, скоріш за все, його змусила вимога комуністичної партії бути чесним до кінця.

Однак, іноді В.О. Рибалов прикрашав те, про що писав. Це особливо яскраво видно з його нарисів про перші харківські партизанські загони, що діяли на Київщині, де розповідається про їх героїчну боротьбу з гітлерівцями [3, ПДФ № 3776]. Хоча вже у 1941 році було відомо, що загін Рутченка, після залишення Києва радянськими частинами, розколовся на дві групи, з яких одна залишилась у місті і незабаром була заарештована німцями, а друга відійшла у район Ірпеня, загін Косова також розпався [2, ф. П-2, оп. 122, спр. 129, арк. 5]. Серед них на окупованій Харківщині найбільш відомі два партизани, які продовжили активно боротися з ворогом на батьківщині. Один з них – Т.С. Мілюха, який організував загін у Краснокутському районі, а інший – М.Я. Франков, що увійшов до складу підпільної групи Белоусової у Харкові. Спілкуючись з ними після війни, Володимир Олексійович не міг не знати про дійсний жахливий стан, у який потрапили харківські загони під Києвом.

Те, що зібрані В.О. Рибаловим спогади були надруковані з купюрами або зовсім не побачили світ, яскраво демонструє, яким чином створювалась загальноприйнята концепція історії Великої Вітчизняної війни.

Отже, зібрані або написані В.О. Рибаловим мемуари, є важливим джерелом для вивчення багатьох проблем історії Великої Вітчизняної війни на Харківщині.

Джерела та література

1. Рыбалов Владимир Алексеевич (биография) // Харьков, 1943-й. Освобожденный навсегда!: Сб. док. и материалов / Сост. В. Вохмянин. – Харьков, 2008.
2. Державний архів Харківської області.
3. Харківський історичний музей.
4. В боях за Харьковщину: Воспоминания участников Великой Отечественной войны / Отв. ред. С.З. Голиков. – Изд. 3-е, испр. и доп. – Харьков: Прапор, 1973.
5. Подвиги во имя Отчизны: Очерки о Героях Советского Союза – харьковчанах / Рук. Р.И. Мильнер. – Харьков: Прапор, 1974.

Наталія Пархоменко

Архівні джерела з історії німецького окупаційного режиму 1941-1943 рр. на Барвінківщині

У зв'язку з відкриттям нових фондів Великої Вітчизняної війни, з'явилась можливість по-новому подивитись на окупаційний режим в окремих регіонах Харківщини.

Метою даної статті є охарактеризувати фонди, пов'язані з німецьким окупаційним режимом 1941-1943 рр. на Барвінківщині. До них можна віднести документи, які стосуються Харківської області взагалі, й безпосередньо відносяться до Барвінківського району.

Важливим для нас є фонд Харківської обласної земельної управи (Р-2985), який складається з двох описів і містить у собі документи різного характеру (постанови, інструкції, тимчасові положення, накази, доповідні записки голів обласних земельних управ, протоколи нарад, звіти та списки обцинних господарств). Їхній зміст відображає аграрну політику окупаційних властей, встановлення «нового аграрного порядку», створення обцинних господарств, збір податків, відомості про характер та кількість землеволодінь по районах Харківської області. Ця інформація є матеріалом для вивчення стану економіки окупованої Харківщини, у тому числі й Барвінківського району, проведення соціальної політики та ін.

Про діяльність окремих сільськогосподарських і промислових підприємств краю зберігаються документи в таких фондах як: Кустарна артіль «Ширпотреб» при відділі ремісничо-кустарної промисловості міської управи (Р-2991), Управління машинно-тракторних станцій Харківської області, м. Харків (Р-3008), Харківська обласна контора «Центроскот», м. Харків (Р-3010), Харківська обласна контора зернових підприємств і Харківська філія зернових підприємств України, м. Харків (Р-3018). У даних фондах містяться протоколи,

накази, які мають відомості про характер економічної політики німецьких окупантів, а саме: введення податків та фермерське господарювання окупаційної влади, використання трудових ресурсів, роботу поліцаїв.

Окремо слід виділити фонди районних і сільських органів влади: Барвінківська районна управа, м. Барвінкове Харківської області (Р-3147), Богодарівська сільська управа, с. Богодарове Барвінківського району Харківської області (Р-3148), Нікопольська сільська управа, с. Нікополь Барвінківського району (Р-3149), Ново-Богданівська сільська управа, с. Нове Богданове Барвінківського району (Р-3150), Семенівська сільська управа, с. Семенівка Барвінківського району (Р-3151), Надєждівська сільська управа, с. Надєждівка Барвінківського району (Р-3182). Ці фонди надають відомості про реєстр населення окремих сіл та м. Барвінкове, прізвища та кількість громадян, які співпрацювали з німецькими органами управління, служили в поліції або німецькій армії, були відправлені на примусові роботи до Німеччини. Також є документи, де визначена низка категорій населення, яка звільнялася від податків за віковим цензом або з інших причин, тощо.

Отже, за допомогою цих архівних документів можна зробити аналіз економічного становища, життєвого рівня населення та простежити демографічні зміни в районі. Їх використання є підґрунтям, без якого не можливе наукове дослідження з даної теми. Взагалі ці документи важливі не лише для вивчення історії Барвінківського району в роки окупації, а й Харківщини в цілому.

Ольга Гнезділо

Хроніка архівного життя

5 липня 2010 року в передачі «Харківські новини» обласного радіо вийшов в ефір сюжет за участю директора Держархіву Харківської області Момот Л. М. про роботу архіву із запитами громадян, мережу архівних установ Харківщини та напрямки їх діяльності.

6 та 7 липня 2010 року у держархіві області для студентів II курсу історичного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна проведена ознайомча екскурсія по архіву. Під час екскурсії студенти ознайомилися з роботою архіву у рамках архівно-музейної практики.

8 липня 2010 року в передачі «Українські новини» Національної радіокомпанії України вийшов сюжет за участю директора держархіву області Момот Л. М. про проведення архівом конференції «Історія храмів Харківщини» та інших заходів щодо відзначення в Україні 1025-річчя хрещення Київської Русі.

14 липня 2010 року у читальному залі ДАХО (просп. Московський, 7) відкрилася виставка за матеріалами періодичних видань, що зберігаються в архіві, та документами ЦДАВО України: «Декларації про державний суверенітет України – 20 років».

15 липня 2010 року Державний архів Харківської області відвідав заступник голови, керівник апарату Харківської обласної державної адміністрації Хома В. В., який ознайомився з роботою архіву, оглянув архівосховища та читальні зали. Хома В. В. ознайомився також з виставкою документів «Декларації про державний суверенітет України – 20 років», яка експонувалася в читальному залі архіву.

16 липня 2010 року у держархіві області у рамках музейно-архівної практики проведено ознайомчу екскурсію для студентів II курсу історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Зліва направо: начальник відділу ДАХО О.С. Гнезділо, заступник директора ДАХО Д.В. Ястребов, керівник апарату Харківської облдержадміністрації В.В. Хома, директор ДАХО Л.М. Момот, заступник керівника апарату облдержадміністрації В.В. Світличний

20 липня 2010 року в передачі «Новини» обласного радіо «Радіо Слобожанщини» в ефір вийшло інтерв'ю директора ДАХО Момот Л. М. про діяльність архіву та його проблеми.

30 липня 2010 року начальник відділу організації та координації архівної справи держархіву області Гнезділо О.С. та заступник начальника відділу Мирошниченко Н.Б. взяли участь у презентації нового генеалогічного сайту з історії Слобожанщини «Откуда родом Слободская Украина» (www.otkudarodom.com.ua). Сайт містить інформацію не тільки генеалогічного характеру, на ньому окремо представлені бази даних, присвячені історії міст і сіл Слобожанщини.

Під час заходу було презентовано нове спільне видання Державного архіву Харківської області та Харківського приватного музею міської садиби «Історичні автографи. З фондів Державного архіву Харківської області» Серія «Харківські колекції». Вип. 2. На презентації були присутні представники ЗМІ.

30 липня 2010 року відбулося розширене засідання колегії держархіву області.

11 серпня 2010 року начальник відділу організації та координації архівної справи ДАХО Гнезділо О.С. взяла участь у семінарі-наradі керівників апаратів, керівників юридичних служб, начальників відділів ведення Державного реєстру виборців райдержадміністрацій області та керуючих справами міських рад міст обласного значення, який проходив у Харківському регіональному інституті державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, де виступила з доповіддю про стан забезпечення збереженості документів Національного

Директор Харківського приватного музею міської садиби А.Ф. Парамонов

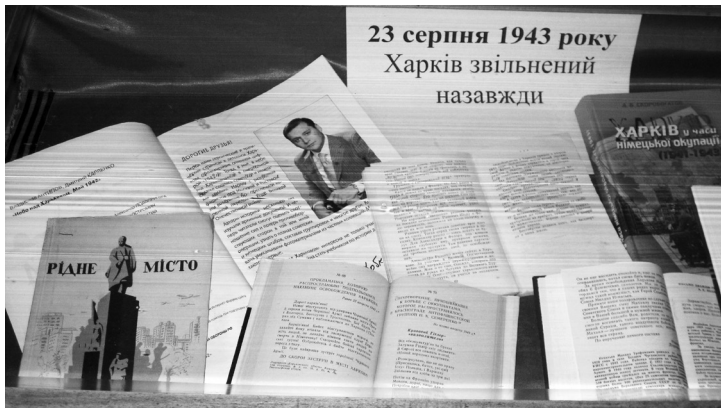

архівного фонду і роботу зі зверненнями громадян в архівних відділах райдержадміністрацій та міськрад області.

20 серпня 2010 року у читальному залі держархіву області відкрилася виставка «Дню Державного Прапора України та 19-й річниці незалежності України присвячується».

21 серпня 2010 року у читальному залі Державного архіву Харківської області відкрилася виставка «23 серпня – День визволення м. Харків».

Того ж дня у газеті «Главное», № 34, опубліковано статтю заступника директора держархіву області Юдіної Л.М. «До Дня визволення Харкова».

30 серпня 2010 року держархів області відвідав турецький дослідник – професор Стамбульського університету Фахрі Мехмет Фурат. У ході зустрічі відбувся обмін відомостями, виявленими у Державному архіві Харківської області та архівах Туреччини про становлення українсько-турецьких відносин та про перебування іноземців-турків на Харківщині.

Харківські архівісти надали турецькому колезі виявлені архівні документи періоду XIX ст.–20-х років XX ст. на електронному носії. Це відомості про мешканців Харківської губернії – іноземців турецького походження.

Професор Фахрі Мехмет Фурат подарував Державному архіву Харківської області у факсимільному вигляді лист

Зліва направо: професор Фахрі Мехмет Фурат та начальник відділу організації та координації архівної справи ДАХО О.С. Гнезділо

міністра закордонних справ Української Народної республіки М. Ковалевського до Уряду Османської імперії від 15 січня 1918 року з повідомленням про проголошення Українською Народною Республікою, відповідно до Універсалу Центральної Ради, суверенітету і повної незалежності, а також перелік виявлених документів: «Украина и Харьков в османских архивах «выборочные документы.» («Osmani arsivinde Ukrayna ve Kharkov» «secme vesika lar»).

3 вересня 2010 року начальник відділу організації та координації архівної справи ДАХО Гнезділо О.С. взяла участь у засіданні круглого столу «Від Слобідського-Української губернії до Харківської області – 245 років», присвяченого відзначенню ювілею області на тему: «Вклад політичної, наукової, культурної еліти Слобожанщини у розвиток Російської імперії, СРСР, України», організаторами якого виступили Харківська облдержадміністрація, Харківська обласна рада, редакція газети «Слобідський край» та Харківський Національний університет ім. В. Н. Каразіна.

8 вересня 2010 року відбувся візит голови Харківської облдержадміністрації Добкіна М.М. до держархіву області з метою ознайомлення зі станом будівлі архіву по проспекту

Під час візиту (зліва направо): заступник голови – керівник апарату облдержадміністрації В.В. Хома, голова облдержадміністрації М.М. Добкін, директор ДАХО Л.М. Момот

Біля експозиції виставки документів держархіву області (зліва направо): голова облдержадміністрації М.М. Добкін і директор ДАХО Л.М. Момот

Московський, 7, яка перебуває в аварійному стані. У ході візиту були оглянуті сховища архіву.

Директор держархіву області Момот Л.М. представила Михайлу Марковичу колекцію найбільш цікавих документів, що зберігає держархів області. Також голова Харківської облдержадміністрації оглянув виставку воєнної тематики та відповів на запитання представників ЗМІ.

Після закінчення візиту Добкіна М.М. директор архіву Момот Л.М. надала інтерв'ю журналістам місцевих теле- та радіоканалів («Сімон», «Об'єктив», телеканал Р-1, ОТБ «Новости», радіо «Новая волна»), місцевих газет «Слобідський край» та «Вечерний Харьков», медіа-порталу «МОСТ-Харьков» та прес-службі Харківської облдержадміністрації.

9 вересня 2010 року у газеті «Слобідський край», № 103, опубліковано статтю начальника відділу організації та координації архівної справи Гнезділо О.С. «Про відомих особистостей – в архіві».

10 вересня 2010 року директор держархіву області Момот Л.М. надала інтерв'ю місцевому телеканалу «Сімон» у передачі «Об'єктив-позиція», присвячене діяльності ДАХО.

Заступник начальника відділу організації та координації архівної справи ДАХО Н.Б. Мирошниченко та учасники семінару

11 вересня 2010 року на місцевому телеканалі «Сімон» вийшов сюжет у передачі «Об'єктив-неделя» за участю директора держархіву області Момот Л.М. про проблеми збереженості архівних документів.

15-16 вересня 2010 року у читальному залі держархіву області по вул. Мироносицька, 41 відбувся семінар із підвищення кваліфікації працівників місцевих архівних установ за темою: «Організація роботи архівних відділів райдержадміністрацій та міськрад із питань ведення облікових документів, планування та звітності, роботи експертних комісій».

16 вересня 2010 року на запрошення декана історичного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна Посохова С.І. директор ДАХО Момот Л.М., заступник директора архіву Юдіна Л.М. та начальник відділу організації та координації архівної справи Гнезділо О.С. були присутні на зустрічі з всесвітньовідомим вченим-професором права Мікаелем Штолльасом (Франкфурт – на – Майні), який виступив із доповіддю: «Тривале розлучення з ХІХ століттям – цензури суспільства, права і Конституції». Захід організовано за сприянням Фонду Фрітца Тіссена та Німецького історичного інституту в Москві.

17 вересня 2010 року у держархіві області по просп. Московському, 7 відбулася нарада з керівниками та співробітниками приватних і трудових архівів із питань ведення обліку та приймання документів.

22 вересня 2010 року у читальному залі ДАХО по просп. Московському, 7 відкрилася виставка архівних документів «Партизанський рух на Харківщині».

З 23 вересня по 6 жовтня 2010 року у приміщенні держархіву області по просп. Московський, 7 пройшов семінар із підвищення кваліфікації працівників діловодних, архівних та експертних служб підприємств, установ та організацій.

5 жовтня 2010 року у газеті «Слобідський край», №115, опубліковано статтю заступника начальника відділу інформації

Перед керівниками і співробітниками приватних і трудових архівів виступає заступник директора ДАХО Л.М. Юдіна

та використання документів Ельскніт М.І. «Репресоване освітянство».

7 жовтня 2010 року заступник директора держархіву області Юдіна Л.М. взяла участь у навчальному семінарі, організованому Державним комітетом архівів України (м. Київ) для голів експертно-перевірних комісій центральних та галузевих державних архівів, Національної академії наук, Державного архіву в Автономній Республіці Крим, державних архівів областей, міст Києва і Севастополя з питань організації роботи з унікальними документами Національного архівного фонду, де виступила з доповіддю: «Досвід організації роботи з унікальними документами у Держархіві Харківської області».

7 жовтня 2010 року начальник відділу інформації та використання документів ДАХО Чернявська Т.В. взяла участь у тематичній годині, яка проходила у ліцеї № 149 м. Харків і була присвячена 65-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. та 66-річчю визволення України від німецько-фашистських загарбників.

8 жовтня 2010 року на запрошення Харківського приватного музею міської садиби начальник відділу ДАХО Гнезділо О.С. взяла участь у презентації книг, підготовлених

зазначеним музеєм за матеріалами особового фонду Стефана Тарануценка, який знаходиться на зберіганні у Національній бібліотеці ім. В.І. Вернадського. У серії «Україна першої третини ХХ ст.» вийшли 3 книги видатного мистецтвознавця: «Вітряки», «Козіївка» та «Старі хати Харкова». Захід відбувся у харківський «Книгарні «Є» і був висвітлений на харківських телеканалах.

14 жовтня 2010 року у ході контрольної перевірки, здійсненої фахівцями держархіву області в Архівному відділі Сахновщинської райдержадміністрації Харківської області за результатами усунення недоліків, виявлених під час комплексної перевірки зазначеного відділу, відбулася зустріч представників держархіву області з керівництвом району. У ході зустрічі обговорювалися питання щодо створення в районі трудового архіву та розширення архівних площ.

На семінарі (зліва направо): керівник апарату Сахновщинської райдержадміністрації С.В. Дудка, начальник відділу організації та координації архівної справи ДАХО О.С. Гнезділо, начальник архівного відділу Сахновщинської райдержадміністрації Ю.В. Коломієць, голова Сахновщинської райдержадміністрації В.Д. Болюк

Того ж дня в актовому залі Сахновщинської райдержадміністрації відбувся спільний семінар за участю фахівців ДАХО та начальника Архівного відділу Сахновщинської райдержадміністрації, Коломієць Ю.В.,

На семінарі (зліва направо): заступник начальника і начальник відділу організації та координації архівної справи ДАХО Н.Б. Мирошниченко і О.С. Гнезділо

Учасники семінару – відповідальні за діловодство та архівні підрозділи установ, підприємств та організацій Сахновщинського району

організований керівництвом райдержадміністрації для відповідальних за діловодство та архівні підрозділи установ, підприємств та організацій району за темою: «Особливості складання номенклатури справ і описів, відповідальність, передбачена законодавством України за навмисне пошкодження або недбале зберігання документів Національного архівного фонду України».

15 жовтня 2010 року у держархіві області по вул. Мироносицька, 41 відкрилася виставка друкованих видань, присвячена Міжнародному дню громадян похилого віку та Дню ветерана.

21 жовтня 2010 року у читальному залі ДАХО по просп. Московський, 7 для студентів III курсу історичного факультету Харківського Національного університету імені В. Н. Каразіна проведено День архівної інформації на тему: «Впровадження новітніх технологій у роботі Державного архіву Харківської області».

22 жовтня 2010 року у читальному залі держархіву області по вул. Мироносицька, 41 відбулася читацька конференція, присвячена 65-й річниці завершення Другої світової війни, 66-й річниці завершення визволення України від

Читацьку конференцію відкриває директор ДАХО Л.М. Момот

Учасники конференції

німецько-фашистських загарбників та 65-й річниці перемоги у Великій Вітчизняній війні, «Велич подвигу народного».

У роботі конференції взяли участь співробітники держархіву області, студенти харківських вузів, науковці, музейні працівники, представники громадських організацій та ЗМІ.

Того ж дня під час тематичної перевірки фахівцями держархіву області роботи архівного відділу Барвінківської райдержадміністрації Харківської області, відбулася зустріч представників держархіву області з головою Барвінківської райдержадміністрації Бовдуй І. П., у ході якої йшлося про стан розвитку архівної справи в районі, перспективи збільшення архівних площ тощо.

Того ж дня директор ДАХО Момот Л. М. взяла участь у роботі Дня апаратного працівника, організованого керівництвом Харківської облдержадміністрації.

Під час заходу відбулося нагородження кращих керівників апаратів районних державних адміністрацій області, які також ефективно співпрацювали з керівництвом ДАХО у напрямі покращення стану архівних відділів відповідних райдержадміністрацій.

Начальник відділу ДАХО О.С. Гнезділо та начальник Архівного відділу Барвінківської райдержадміністрації О.Б. Чухно

25 жовтня 2010 року директор держархіву області Момот Л. М. взяла участь у роботі круглого столу, присвяченого 66-й річниці визволення України від фашистських загарбників. Захід проходив у Малій залі Харківської облдержадміністрації, яка виступила його організатором.

29 жовтня 2010 року співробітники держархіву області, на запрошення давніх друзів-колег з музею Голокосту взяли участь у презентації виставки «Єврейський мир», на якій також були присутні: консул – радник Генерального Консульства РФ у м. Харків Орехов М.Ф., начальник Управління зовнішньоекономічних відносин Харківської облдержадміністрації та інші офіційні особи, представники громадських фондів та організацій, діячі культури й мистецтва.

4 листопада 2010 року у читальному залі держархіву області (вул. Миросицька, 41) відбувся семінар-навчання для новопризначених начальників архівних відділів райдержадміністрацій з питань підготовки планово-звітної документації.

Того ж дня у газеті «Слобідський край», № 130, опубліковано статтю головного спеціаліста відділу інформації та використання документів Макарової М. М. «З історії Казанської церкви» (за документами Державного архіву Харківської області).

5 листопада 2010 року у держархіві області (вул. Миросицька, 41) начальник відділу організації та координації архівної справи Гнезділо О. С. та начальник відділу виготов-

лення копій та реставрації документів Король Н.В. провели практичні заняття для студентів IV курсу Харківського Національного університету ім. В.Н. Каразіна з питань підготовки архівних документів до публікації та створення фонду користування.

8 листопада 2010 року у Державному архіві Харківської області проведено екскурсію для студентів II курсу Харківського Національного університету ім. В.Н. Каразіна.

10 листопада 2010 року працівники ДАХО взяли участь у практичному семінарі: «Досвід впровадження інформаційних систем управління регіоном», проведеному Харківською обласною державною адміністрацією за участю представників компанії Microsoft Україна.

11 листопада 2010 року у Державному архіві Харківської області начальник відділу організації та координації архівної справи Гнезділо О.С. провела екскурсію для слухачів факультету магістерської підготовки Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

Того ж дня у держархіві області начальник відділу виготовлення копій та реставрації документів Король Н.В., начальник відділу організації та координації архівної справи Гнезділо О.С. та начальник відділу забезпечення збереженості документів Іванська Т.В. провели практичні заняття для студентів 5 курсу Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна за темою: «Забезпечення збереженості документів та створення фонду користування».

Того ж дня заступник директора ДАХО Юдіна Л.М. взяла участь у Пленарному засіданні міжнародної науково-практичної конференції «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики», яка проходила у Харківському національному економічному університеті.

19 листопада 2010 року Державний архів Харківської області отримав подяку від товариства російських дослідників-генеалогів «Союз Возрождения родословных традиций» (м. Москва) «за високу культуру обслуговування, чітко

Начальник відділу ДАХО О.С. Гнезділо та слухачі факультету магістерської підготовки Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

організовану роботу служб и внимательное отношение сотрудников к нуждам исследователей-генеалогов».

22 листопада 2010 року в читальному залі держархіву області по просп. Московський, 7 відкрилася виставка архівних документів «Пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр. присвячується» та виставка друкованих видань «Трагічні події 1932-1933 рр.».

23 листопада 2010 року у Харківському гуманітарно-педагогічному інституті (пров. Шота Руставелі, 7) Державний архів Харківської області презентував одноденну документальну виставку «Пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій на Харківщині», на якій експонувалися копії документів, пов'язаних із голодоморами 1922-1923 рр., 1932-1933 рр. та 1946-1947 рр. і політичними репресіями в Україні. Під час заходу архівісти ознайомили студентів з електронною версією представлених документів: «Пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років на Харківщині».

Презентація виставки «Пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій на Харківщині» у Харківському гуманітарно-педагогічному інституті

25 листопада 2010 року у держархіві області по просп. Московський, 7 для студентів Харківського радіотехнічного технікуму та Інституту сходознавства та міжнародних відносин

Відвідувачі виставки «Пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій на Харківщині» ознайомлюються з експозицією

«Харківський колегіум», проведено дві лекції, у ході яких вони ознайомилися з експозицією виставки архівних документів «Пам'яті жертв Голодомору 1932- 1933 рр. присвячується» та виставки друкованих видань «Трагічні події 1932-1933 рр.» .

26 листопада 2010 року з метою привернути увагу місцевих органів влади, населення до проблем збереження пам'яті про загиблих воїнів, а також заохочення інвесторів до проведення повномасштабного архівного дослідження стосовно бойових втрат з'єднань на території Харківської області, у прес-центрі ІА «Status Quo» відбулася прес-конференція за темою: «Братские могилы в Харьковской области: новые данные, уточненные списки. Исследование харьковских историков». У заході взяли участь начальник відділу організації та координації архівної справи Гнезділо О.С., директор Харківського приватного музею міської садиби Парамонов А.Ф. та начальник відділу охорони пам'яток історії Управління культури та туризму Харківської облдержадміністрації Бахтіна С.А.

27 листопада 2010 року в ефірі Першого каналу Харківського обласного державного радіо вийшла передача

На прес-конференції (зліва направо): директор Харківського приватного музею міської садиби А. Ф. Парамонов та начальник відділу ДАХО О. С. Гнезділо

«Огляд подій тижня», у якій начальник відділу інформації та використання документів ДАХО Чернявська Т. В., надала інтерв'ю про роботу виставок архівних документів, що експонуються у держархіві області.

3 грудня 2010 року заступник директора держархіву області Юдіна Л. М. взяла участь у зустрічі з відомим польським істориком, президентом Варшавської ради з охорони пам'яті боротьби та мучеництва (м. Варшава, Польща) Анджеєм Кунертом, що проходила у Харківському національному університеті ім. В. Н. Каразіна.

У рамках зустрічі польській делегації було передано копію особистої справи польського політичного і державного діяча, засновника польської армії, маршала Юзефа Клеменса Пілсудського (він певний час навчався на медичному факультеті Харківського університету), що зберігається у Держархіві Харківської області у фонді Харківського університету.

Для викладачів і студентів історичного та філософського факультетів університету Анджей Кунерт прочитав лекцію про маршала Юзефа Пілсудського.

10 грудня 2010 року у газеті «Время», № 230, опубліковане інтерв'ю директора держархіву області Момот Л.М. про співпрацю з редакцією зазначеної газети.

15 грудня 2010 року заступник директора архіву Юдіна Л.М. взяла участь у Всеукраїнській науковій військово-історичній конференції «Воєнна історія Сіверщини та Слобожанщини», де виступила з доповіддю «Велика Вітчизняна війна: достовірні факти з першоджерел — архівних документів».

17 грудня 2010 року головний спеціаліст відділу інформації та використання документів ДАХО Плисак В.А. взяла участь у XXVIII Міжнародній краєзнавчій конференції молодих вчених, присвяченій 65-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні, де виступила з доповіддю про діяльність партизанських загонів на Харківщині.

З 16 до 19 грудня 2010 року, вперше в м. Харків, у експозолі «Радмір», проходив ярмарок «Дні професійного співробітництва й розвитку бізнесу Турція-Україна 2010», організований за підтримки голови Харківської облдержадміністрації Добкіна М.М. та Почесного Консула України в Ізмірі Четіна Гюверджина. У рамках зазначеної ярмарки діяла виставка архівних документів «Путешествие

в прошлое. Турция-Украина. История в документах». (Travel back in time. Celebrating Turkish – Ukrainian Documentary Heritage). На виставці були представлені документи з фондів Держархіву Харківської області й Османських архівів Турецької Республіки.

24 грудня 2010 року, з нагоди Дня працівників архівних установ України, у приміщенні музею історії Харківського Національного університету ім. В.Н. Каразіна відбулася презентація трьох спільних проєктів, представлених держархівом області, історичним факультетом та Музеєм історії ХНУ ім. В.Н. Каразіна. У цей день відкрилася одноденна виставка архівних документів «Харків та Харківський університет за часів громадянської війни та реорганізації освіти» (за матеріалами фондів ДАХО, Музею історії та ЦНБ ХНУ ім. В.Н. Каразіна). Під час зазначеного заходу студенти 5 курсу історичного факультету ХНУ ім. В.Н. Каразіна, спільно з держархівом області, презентували дві електронні презентаційні версії виставок: «До 130-річчя заснування Харківського історичного архіву» та «Харківський університет у роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.)».

24 грудня 2010 року у газеті «Время», № 240, започатковано рубрику «Слобожанская старина. Из фондов Государственного архива Харьковской области», в якій опубліковано документ «Церемоніал відкриття Харківського університету» з коментарями до нього.

25 грудня 2010 року у газеті «Слобідський край», № 153, опубліковано інтерв'ю директора ДАХО Момот Л.М. про діяльність архіву та склад документів, що зберігаються в його фондах, під назвою: «Дізнатися про родовід – до Державного архіву».

30 грудня 2010 року фахівцями ДАХО проведено комплексну перевірку роботи архівного відділу Золочівської райдержадміністрації, у ході якої відбулася зустріч з головою Золочівської райдержадміністрації Горішнім І.І. з питань вирішення нагальних проблем та перспектив розвитку архівної справи в районі.

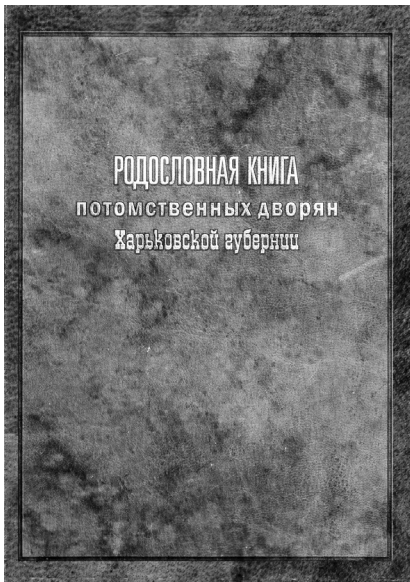

Одноденна виставка архівних документів «Харків та Харківський університет за часів громадянської війни та реорганізації освіти» у приміщенні музею історії ХНУ ім. В. Н. Каразіна

Олена Сафонова

Про публікацію «Родословной книги потомственных дворян Харьковской губернии»

У грудні 2010 р. вийшов з друку новий документальний збірник, який являє собою публікацію «Родословной книги потомственных дворян Харьковской губернии» і є результатом ретельної спільної роботи, проведеної фахівцями Державного архіву Харківської області та Харківського приватного музею міської садиби.

Харківська родовідна книга відноситься до обліково-статистичних джерел станового характеру середини XIX – поч. XX ст. і є єдиною з оригінальних рукописних губернських родовідних книг, що збереглася (при тому лише частково) на теренах Лівобережної України [3, с. 115].

Родовідна книга спадкових дворян зберігається в держархіві області у фонді Харківське губернське дворянське депутатське зібрання (ф. 14, оп. 11): документи складають 9 книг (кожна –

окрема архівна справа), що визначені як особливо цінні.

Запит суспільства на генеалогічні дослідження, відсутність повноцінних наукових студій з історії дворянських родів Слобідської України і, водночас труднощі, що можуть виникнути у дослідників при читанні рукописного тексту середини XIX – поч. XX ст., спричинили необхідність публікації цього джерела.

Запровадження дворянських родовідних книг було започатковано виданням 1785 р. імператрицею Катериною II Жалуваної грамоти дворянству, за якою вводилося станове самоврядування у формі дворянських зібрань. Саме на них було покладено ведення родовідних книг. До губернських родовідних книг заносилися спадкові дворяни, які мали земельну власність чи володіли іншим нерухомим майном (або їхні предки) в адміністративних межах губернії. Родовідна книга зберігалася в архіві Дворянського зібрання, одна копія якої надходила до губернського правління, інша – до Герольдії. У даний час у фонді Департаменту Герольдії Російського державного історичного архіву зберігаються копії губернських родовідних книг, серед яких значаться книги Слобідсько – Української губернії [1].

Відомо, що у 1830–1840 роках відбувалися ревізії рішень губернських дворянських депутатських зібрань. Це пов'язано з намаганням Герольдії контролювати процес зарахування до спадкового дворянства і запобігти фальсифікаціям.

Умови запису до губернських родовідних книг змінювалися і на кінець XIX ст. таке право вже мали особи чоловічої та жіночої статі без будь-якого майнового цензу [3, с. 115]. Змінювалася і форма складання книг.

Особливістю родовідної книги Харківської губернії, що зберігається в держархіві області є досить тривалий термін її складання (частіше такі книги склалися за кожне трьохліття або за рік) і, фактично, відсутнє описання гербів дворянських родів. Оскільки термін зарахування новонароджених нащадків не обмежувався, подібні записи простежуються до 1917 р.

Структура видання виглядає наступним чином:

1. Передмова (містить історіографічний огляд з питання генеалогії та історії слобідсько-українського дворянства, короткий нарис з історії виникнення дворянських родовідних книг).
2. Від упорядників (археографічний вступ).
3. Публікація документів.

4. Додатки («Список лицам, внесенным в дворянскую родословную книгу Слободско – Украинской губернии в 1786 г.»).

5. Зміст (без редакторських заголовків, у вигляді списку дворянських родів, мовою оригіналу).

Опубліковані документи містять дані про місце проживання, сімейний та майновий стан, чин, титул дворян; в окремих випадках – описання гербу, перелік документів, що доводять право на дворянство (формулярні списки про службу, патенти на чин чи орден, метричні свідоцтва тощо).

Відомості, занесені в родовідну книгу, мають виняткове значення для відтворення історії кожного представленого у ній дворянського роду.

Тут репрезентовано роди, з яких постали особистості не лише регіонального значення, роди місцеві, слобідсько-українські й старовинні російські, а також іноземного походження. Наведемо лише низку з них: Квітки, Мечнікови, Головинські, Данілевські, Немкіни, Пассеки, Трубецькі, Гагаріни, Татішеви, Голиціни [2].

При підготовці книги до публікації упорядники намагалися вирішити: з одного боку – питання полегшення сприйняття документа, з іншого – якомога більше зберегти автентичність тексту та позбавити його редакторських втручань.

Публікацію здійснено у вигляді збірника документів, упорядкованих за абетковим принципом – за прізвищами родоначальників. Таблична форма подачі інформації (у вигляді заповненого формуляра) перероблена на текстову, генеалогічні схеми не наводяться (у зв'язку з адаптацією до видавничих можливостей), що частково компенсується даними тексту.

Видання підготовлене із застосуванням науково-критичного способу передачі тексту архівних документів. При цьому мовні особливості документів збережені, орфографія частково наближена до сучасної. Авторам-упорядникам вбачалося доцільним уникнути зайвої уніфікації тексту аби максимально зберегти його автентичні риси.

Як підсумок досить тривалого процесу підготовки видання, слід відзначити збагачення досвіду публікаторської роботи архіву. До наукового, суспільного обігу вводиться цінне джерело генеалогічної інформації. Публікація даних документів офіційного облікового характеру тим не менше робить їх дослідницьким об'єктом для всіх, хто цікавиться «живою» історією Слобідського краю, заохочує до серйозного, всебічного вивчення історії місцевого дворянства як частини історії регіону.

Для складання повного, розгорнутого наукового опису Родовідної книги спадкових дворян Харківської губернії необхідне подальше історико-джерелознавче дослідження. Серед питань, що залишилися не зовсім з'ясованими, – датування і взагалі історія складання родовідних книг Слобідсько – Української, Харківської губернії.

Джерела та література

1. Анисимова И. Обзор дворянских родословных книг, хранящихся в фонде Департамента Герольдии (РГИА, ф. 1343, оп. 51) // Генеалогический вестник. – Вып. 4. – Спб., 2001. <http://www.vgd.ru/VESTNIK/4vest4.htm>.

2. Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. 14, оп. 11, спр. 2–6, 8–11.

3. Привалко Т. Статистичні джерела з історії дворянства Лівобережної України кінця ХІХ–ХХ ст. // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомч. зб-к наукових праць. – Вып. 9. – К., 2007. – с. 110 – 127.

Перелік

основних ювілейних та пам'ятних дат, пов'язаних із Харківщиною, на перше півріччя 2011 року

- 1646 р. Засновано м. Валки
- 1651 р. Засновано смт. Краснокутськ
- 1656 р. Видано наказ московського царя Олексія Михайловича про виділення Харкова в самостійне воєводство та про призначення воєводою воїна Селіфонтова
- 1681 р. Засновано м. Ізюм
- 1726 р. Засновано Свято-Покровський чоловічий монастир з колегіумом, першим вищим навчальним закладом на Лівобережній Україні
- 1771 р. Розпочато будівництво Успенського собору в м. Харків
- 1791 р. Відкрито перший театр у дворі генерал-губернаторського будинку (нині — територія Харківської інженерно-педагогічної академії по вул. Університетській, 14)
- 1811 р. Створено «Харківське товариство благодіяння», в якому активно працювали брати Григорій Федорович та Андрій Федорович Квітки. За сприянням товариства у м. Харків відкрито інститут шляхетних дівчат
- 1816 р. Початок публікації першого на Україні літературно-художнього, наукового і політичного журналу «Украинский вестник»
- 1841 р. Споруджено перший в місті кам'яний театральний будинок за проектом архітектора А. Тон (нині — Харківський державний академічний театр ім. Т. Г. Шевченка)

- 1851 р. За ініціативи професора ветеринарії Р. Пільгера засновано Харківський ветеринарний інститут (нині — Харківська державна зооветеринарна академія)
- 1881 р. Проведено першу лінію міського водопроводу
- 1886 р. Засновано міську публічну бібліотеку (нині — Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка). 1901 р. розмістилася у новій будівлі за проектом архітектора О.М. Бекетова по пров. Короленка, 18
- 1886 р. За ініціативи історико-філологічного товариства Харківського університету засновано міський промислово-художній музей (нині — Харківський історичний музей)
- 1891 р. Засновано Харківський машинобудівний та чавуноливарний завод фон Дітмара (Харківський завод «Світло шахтаря»)
- 1896 р. Засновано кондитерську фабрику «Жорж Борман» (нині — Корпорація «Харків-Бісквіт»)
- 1906 р. Відкрито першу лінію електричного трамваю, який з'єднав центр міста з Балашовським вокзалом
- 1921 р. На базі фармацевтичного відділення медичного факультету Харківського університету засновано перший в Україні фармацевтичний інститут
- 1926 р. Розпочав діяльність Державний український драматичний театр «Березіль» під керівництвом Леся Курбаса
- 1966 р. Створено Харківський державний інститут радіоелектроніки (нині — Харківський національний університет радіоелектроніки)

Січень

- 5 січня 1906 року Народився Балабан Борис Олександрович (1906–1959 рр.), уродженець м. Харків, український режисер, актор і драматург, заслужений артист УРСР (з 1942 р.)
- 8 січня 1836 року Народився Кропоткін Дмитро Миколайович (1836–1879 рр.), харківський губернатор (1870–1879 рр.)
- 10 січня 1926 року Створено Всеукраїнську наукову асоціацію сходознавства з історико-етнологічним і політико-економічним відділеннями, почесними членами якої були В. Бартольд, Б. Бузескул, А. Кримський.
- 17 січня 1921 року Народився Б.А. Шрамко, український історик-археолог, професор ХНУ ім. В. Н. Каразіна, член Міжнародного комітету ЮНЕСКО
- 18 січня 1906 року Народився Трашутін Іван Якович (1906–1986 рр.), радянський конструктор транспортних дизелів, один із засновників двигуна для трактора ДЕТ-250, арктичного всюдиходу «Харків'янка»
- 27 січня 1891 року Відкрито Харківський ломбард
- 28 січня 1911 року Народився Брауде Семен Якович (1911–2003 рр.), український радіофізик та радіоастроном, закінчив Харківський фізико-хіміко-математичний інститут. Під його керівництвом створено першу в Україні радіоастрономічну обсерваторію та проведено дослідження в радіоокенографії

Лютий

- 1 лютого 1816 року Вийшов із друку перший номер журналу гумору та сатири «Харківський Демокрит»
- 3 лютого 1901 року Народився Буланкін Іван Миколайович (1901–1960рр.), український біохімік, ректор Харківського університету (1945–1960 рр.)
- 20 лютого 1896 року Народилася Кудрявцева Ольга Миколаївна (1896–1964рр.). український скульптор, навчалася у Харківському художньому інституті (1924-1927 рр.)
- 23 лютого 1906 року Народився Касьянов Олександр Михайлович (1906–1961рр.), український архітектор, головний архітектор м. Харків (1943–1950 рр.), брав участь у створенні генерального плану м. Харків

Березень

- 1 березня 1901 року Народився Байбедура Павло Андрійович (1901–1985 рр.), український письменник, працював завідувачем відділу культури газети «Харківський пролетар»
- 7 березня 1856 року Народився Мартинович Порфирій Денисович (1856–1933 рр.), уродженець с. Костянтинівка Сахновщинського району Харківської області, український живописець, графік, фольклорист і етнограф, ініціатор заснування Красноградського краєзнавчого музею
- 17 березня 1891 року Народився Манізер Матвій Генріхович (1891–1966 рр.), російський скульптор, автор пам'ятника Т. Г. Шевченку в м. Харків (1935 р.)

- 22 березня 1811 року   За ініціативи В.Н. Каразіна створено Філотехнічне товариство, метою якого було вивчення природних багатств краю, розповсюдження і удосконалення усіх видів виробництва
- 24 березня 1906 року   Народилася Шульженко Клавдія Іванівна (1906–1984 рр.), уродженка м. Харків, естрадна співачка, народна артистка СРСР (з 1971 р.)
- 28 березня 1891 року   Народився Слісаренко Олекса Андрійович (1891–1937 рр.), уродженець с. Канівцеве Великобурлуцького району Харківської області, український поет і прозаїк
- 29 березня 1841 року   Народилася Вольвачівна Маруся (Вольвач Марія Степанівна) (1841–1910 рр.), уродженка м. Валки Харківської області, українська поетеса і громадсько-культурний діяч

Квітень

- 9 квітня 1871 року   Засновно Товариство виправних притулків для малолітніх злочинців, де навчалися і працювали діти, направлені сюди за вироком судових установ
- 13 квітня 1891 року   Народився Полфьоров Яків Якович (1891–1966 рр.), український музикознавець і диригент, ректор Харківського музично-драматичного інституту (1924–1925 рр.), завідувач музичного відділення Харківської державної бібліотеки ім. В.Г. Короленка
- 16 квітня 1841 року   Народилася Алчевська Христина Данилівна (1841–1920 рр.), педагог, суспільний діяч, публіцист, засновниця Харківської недільної жіночої школи (1862 р.)

- 28 квітня
1976 року Народився Проскура Георгій Федорович (1876–1958 рр.), український вчений у галузі гідромеханіки, гідромашинобудування і авіації, академік АН УРСР (з 1929 р.), професор Харківського технологічного інституту (з 1911 р.), завідувач кафедрою Харківського авіаційного інституту (з 1930 р.)
- 30 квітня
1901 року Народився Кузнец Семен (Саймон Сміт) (1901–1985 рр.), уродженець м. Харків, американський економіст, професор економіки Гарвардського університету (з 1960 р.), лауреат Нобелівської премії (1971 р.)

Травень

- 2 травня
1916 року Народився Тиц Олексій Олексійович (1916–1988 рр.), професор архітектури, доктор мистецтвознавства, викладач Харківського інженерно-будівельного інституту
- 11 травня
1971 року Створено Харківський науковий центр Академії наук УРСР, метою якого була організація комплексних досліджень фундаментальних проблем в області природно-технічних та суспільних наук
- 8-13 травня
1926 року Відбувся I Всеукраїнський з'їзд архівістів, присвячений питанням організації архівної справи
- 19 травня
1811 року Народився Рибаків Микола Хрисанфович (1811-1876 рр.), російський актор, значну частину життя працював в м. Харків (1833–1849 рр.)
- 22 травня
1876 року Народився Гофунг Юхим Михайлович (1876–1944 рр.), уродженець м. Красноград Харківської області, український лікар-стоматолог, один із засновників української стоматологічної школи

- 27 травня 1861 року Засновано Харківське науково-медичне товариство, при якому було відкрито одну з перших у країні медичну бібліотеку (нині – Державна наукова медична бібліотека)
- 29 травня 1901 року Народився Синельников Кирило Дмитрович (1901–1966 рр.), український і російський фізик, керівник лабораторії ядерної фізики Фізико-технічного інституту АН УРСР у м. Харків (з 1930 р.), член-кореспондент АН УРСР (з 1939 р.)

Червень

- 1 червня 1986 року Відкрито Зал органної музики в Успенському соборі на 500 чол. Орган для м. Харків за спеціальним замовленням виготовлено чехословацькою фірмою «Рігер Крос»
- 2 червня 1876 року Народився Треньов Костянтин Андрійович (1876–1945 рр.), уродженець с. Бакшеївка Вовчанського району Харківської області, російський письменник і драматург
- 7 червня 1811 року Народився Соленик Карп Трохимович (1811–1851 рр.), український і російський актор, один із основоположників українського реалістичного театру першої половини XIX ст., працював у трупі Л. Ю. Млотовського у м. Харків (з 1835 р.)
- 12 червня 1871 року За ініціативи І. І. Сластіна у м. Харків засновано відділення Російського музичного товариства, при якому відкрито музичне училище (1883 р.)
- 12 червня 1931 року Народилася Мірошніченко Євгенія Семенівна (1931–2009 рр.), уродженка с. Радянське Вовчанського району Харківської області, українська співачка, народна артистка СРСР (з 1965 р.)

- 21 червня
1906 року Народився Покотило Михайло Федорович (1906–1971 рр.), український актор і режисер, працював у Харківському Червонозаводському українському драматичному театрі (1931–1933 рр.), Харківському українському драматичному театрі ім. Т.Г. Шевченка (з 1935 р.), викладав у Харківському театральному інституті (1941–1961 рр.)
- 22 червня
1891 року Народився Лісовий Петро Андрійович (Свашенко) (1891–1943 рр.), уродженець м. Дергачі Харківської області, український письменник

Юлія Кожедуб

Найбільша документальна скарбниця історії Харківщини (до 130 – річчя Державного архіву Харківської області)

Сьогодні важко уявити країну, навіть таку, що нещодавно здобула незалежність, без архівних документів державного значення. Розпочавши власний літопис історії, необхідно знати витоки свого появлення і керуватися настановами предків. Для цього і потрібно ретельно збирати та зберігати безцінні матеріали, які відображають основні періоди становлення та існування Української держави. Свій архів, у тому чи іншому вигляді, формується в кожній родині, а держава просто не може без нього існувати.

2010 року виповнюється 130 років від дня заснування членами Історико-філологічного товариства Харківського університету Харківського історичного архіву, який поклав початок нинішньому Державному архіву Харківської області – головному архівосховищу харківської давнини. Наш архів є не тільки зберігачем історії, а й має власну. Всі сто тридцять років його «біографії» могли б слугувати сюжетом для захопливого історичного роману, адже тільки назву архів змінював шість разів, поки у 1980 році не отримав теперішню. За роки свого існування він пережив неодноразові переїзди, термінову евакуацію у роки Великої Вітчизняної війни, об'єднання з колишнім партархівом Харківського обкому компартії України 1991 р.

На сучасному етапі в стінах двох будівель держархіву області зібрана історія нашого краю за декілька століть: це 4688 фондів та майже 2,5 млн. справ за 1739-2010 рр.

Документи з історії краю до 1917 р. відклалися у фондах офіційних органів влади того періоду: Канцелярії харківського губернатора, губернського правління, Харківської міської думи, губернських та повітових земських управ тощо. У вищевказаних фондах зберігаються цікаві документи, які

висвітлюють події Вітчизняної війни 1812 р., Кримської війни 1853-1856 рр., відображають громадсько-політичний та революційний рухи у губернії, стосунки між поміщиками і селянами, селянську реформу 1861 р., столипінську аграрну реформу 1906 р., революційні виступи 1905-1907 рр., відкриття Харківського університету 1804 р., перші польоти у Харкові С. Гризодубова.

Економічне становище м. Харків і губернії відображено у фондах Казенної палати, Особливого у земських повинностях присутствія, акцизних управлінь, канцелярій податкових інспекторів та інших, де є відомості про прибутки і податки установ різних відомств та підприємств, про кількість і майновий стан різних верств населення, землеволодіння, посіви і врожайність, про діяльність банків тощо.

Стан культури, охорони здоров'я репрезентовано документами фондів культурно-освітніх установ, навчальних закладів, лікарських, громадських та благодійних організацій.

Документи радянського періоду містять відомості про події доби Української революції (1917-1920 рр.), громадянську війну 20-х років, проведення індустріалізації та колективізації, події Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.), відновлення області у післявоєнні роки, розвиток провідних галузей промисловості та стан сільського господарства.

Період нацистської окупації Харківщини (1941-1943 рр.) представлений фондами адміністративно-управлінських установ, де збереглися документи по налагодженню окупаційною владою місцевого управління, стягнення податків з населення, діяльність промислових і торгових підприємств, навчальних та культурних закладів в цей період, звіти про облік спеціалістів і робочої сили для примусового вивезення до Німеччини.

Великий масив документів держархіву області складають партійні фонди за 1919–1991 рр., котрі характеризують діяльність комітетів усіх рівнів по мобілізації трудящих на виконання постанов партійних з'їздів, пленумів, організаційно-партійну і політико-масову роботу комуністів, підбір, виховання і розміщення кадрів, ріст і чистки членів партії. Цікавою для

дослідження є Колекція документів з підпільно-партизанського руху на Харківщині в період Великої Вітчизняної війни, яка містить звіти про бойову діяльність та списки особового складу партизанських загонів в цей час.

Зберігаються в архіві і передані у 1990-х роках Управлінням служби безпеки України в Харківській області карні справи репресованих громадян м. Харків і Харківської області. Завдяки цим фондам громадяни нарешті отримали можливість дізнатися про долі своїх рідних, репресованих за політичними мотивами у 20-30-х роках ХХ ст.

Найбільш репрезентативну інформацію надають кінофото-фонодокументи, які яскраво відображають громадське, політичне, економічне та культурне життя Харківщини.

Для архівістів, які працюють у держархіві області, кожна справа з цих мільйонів, кожен документ по-своєму унікальні та безцінні. Так, наприклад, матеріали про замах на генерал-губернатора Д. Кропоткіна, де серед позовклих з часом документів зберіглася куля, якою він був смертельно поранений народовцем; або родовідні дворянські книги Харківської губернії, де ми бачимо покоління розписи харківських дворян, тогочасної еліти краю; або листи остарбайтерів до своїх рідних у Харкові. А яке захоплення відчуваєш, торкаючись документів, на яких стоять підписи В. Н. Каразіна, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, Д. І. Багалія, архієпископа Філарета, Л. М. Толстого, О. М. Бекетова, Ф. І. Шаляпіна, Л. Ф. Бикова, Л. І. Брежнєва, Ю. О. Гагаріна та ін.!

Співробітники архіву завжди готові поділитися цим відчуттям з іншими.

Скарбниця держархіву області відкрита для дослідників, які працюють над написанням наукових чи краєзнавчих робіт. Дослідницька робота істориків, політологів, економістів, культурологів зараз неможлива без використання архівних документів, про що свідчать щоденні черги до читальних залів архіву. Крім того, в останні роки збільшилася кількість дослідників, які наполегливо намагаються відтворити історію власних родин. Незамінними у їх пошуках стали фонди

держархіву області – Харківська консисторія та Харківська казенна палата, які містять метричні книги церков та переписи населення (так звані «ревізькі казки») м. Харків та Харківської губернії.

Архівом постійно проводяться виставки документів, присвячених пам'ятним датам та подіям української історії. Його співробітники беруть активну участь у наукових, красномовних конференціях і семінарах, готують теле- та радіопередачі, проводять екскурсії.

Від архівістів залежить, якою побачать історію ХХ та ХХІ ст. наші нащадки: чи будуть правдиво висвітлені історичні події, чи збережеться інформація про становлення незалежної України. Тому за роки незалежності архівом було опубліковано десятки видань з використанням архівних документів, що є доказом вагомого внеску архівістів у відтворення історії нашого краю.

Про соціальну значимість фондів держархіву області свідчить величезна кількість запитів від громадян, організацій та державних органів, які виконують архівісти щодня. Співробітниками архіву складаються довідки, необхідні при нарахуванні пенсій та підтвердженні майнових прав, проводиться робота з виявлення біографічних даних про родичів заявників, пошук інформації про історичні події. Не дивлячись на труднощі, пов'язані з великим обсягом архівної роботи, постійним збільшенням кількості таких звернень, співробітники архіву своєчасно виконують свою роботу, а громадяни завжди можуть отримати в архіві кваліфіковану консультацію та допомогу.

Сьогодні, у століття сучасних технологій та прогресу, архів залишається надійним джерелом документальної інформації, місцем зосередження інтелектуальних досягнень і знань людини. Робота архівіста цікава та захоплююча. Широка ерудиція, компетентність, відповідальність, ініціативність дозволяють співробітникам держархіву області вирішувати нелегкі завдання щодо подальшого розвитку архівної справи. Своєю наполегливою, творчою справою робітники архіву

забезпечують належне зберігання, використання і поповнення архівного фонду – нашого безцінного скарбу – пам'яті нації, в котрій акумульовані документи з історії нашого міста та області.

Зрівнятися по популярності з бібліотеками чи музеями архів, на жаль, не може. Більшість громадян можуть прожити в Харкові все життя і так ніколи не переступити поріг нашого архіву. Але ті, кому пощастило хоча б один раз завітати до цієї унікальної установи, ніколи не забудуть того хвилюючого почуття причетності до таємничого. До історичного. До справжнього. До вічного.

Відомості про авторів

Величко Тетяна Юріївна – старший науковий редактор видання «Книга пам'яті України»

Гнезділо Ольга Сергіївна – начальник відділу організації та координації архівної справи Держархіву Харківської області

Дьякова Олена Василівна – викладач Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди

Кожедуб Юлія Анатоліївна – провідний спеціаліст відділу інформації та використання документів Держархіву Харківської області

Кондратьєв Андрій Миколайович – головний спеціаліст відділу обліку та довідкового апарату Держархіву Харківської області

Момот Людмила Михайлівна – директор Держархіву Харківської області

Пантелєєва Лідія Єгорівна – начальник відділу обліку та довідкового апарату Держархіву Харківської області

Пархоменко Наталія Євгенівна – студентка 5 курсу історичного факультету Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди

Пономаренко Роман Олегович – к.і.н., доцент кафедри політичної історії Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Сафонова Олена Володимирівна – провідний методист відділу організації та координації архівної справи Держархіву Харківської області

Шуйський Ігор Володимирович – історик, старший науковий редактор Харківського тому Редакційно-видавничої групи «Реабілітовані історією»

**Харківський архівіст: Науково-інформаційний вісник. –
Х., 2010. – Вип.2. – 134 с.**

Черговий випуск «Харківського архівіста» містить публікації з історії, теорії та практики архівної справи, діловодства та краєзнавства.

Для архівістів, студентів-істориків, наукових співробітників, усіх, хто цікавиться архівознавством, діловодством та історією рідного краю.

Надруковано в типографії ФОП Білетченко В. В.
Тираж 200 прим.

Передрук матеріалів допускається
тільки з дозволу редакції вісника.

Думка автора статей може не співпадати з думкою редколегії.
Матеріали не повертаються та не рецензуються.